

SZÉKELY TELEPEK

MAGYARORSZÁGON.

IRTA

JAKAB ELEK,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAI RENDES TAG.

(Külön lenyomat a „SZÁZADOK“ 1896. évi VII. és VIII. füzetéből.)

FÜGGELÉK.

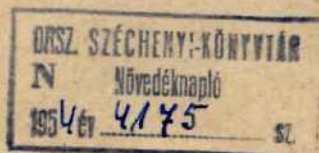
I—IV. Cikk a „NEMZET“ és „BUDAPESTI HIRLAP“ idej folyamából.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1896.

268436

Udvarhelyvármegye monographiája megírásával bizatván meg: a palócokat és göcsejeket, s a vágvölgyi és a bihari székely telepeket tanulmányozni el nem mulaszthattam; mert a két elsőnek az erdélyi székelységgel tájszólási egyezéséről, a két utóbbinak a magyar királyság első korszakában katonai kötelezettségéről és szervezetéről, a mult század eleje óta, többen, különböző szempontokból kiindulva, irtak; a közelebbi évtizedek irodalmában pedig Hunfalvy Pál nagy tekintélyénél fogva azon egészen új történelmi felfogás kezdett elterjedni, hogy az erdélyi székelység saját földének és hazájának nem első fogláló ős lakosa, hanem az anyaországból a királyok által határőrizés végett betelepített nép, olyan magyar mint a többi, nyelve is egy és ugyanazon fejlődésű, s csak betelepítése után, határőri kötelezettségénél és hivatásánál fogva, neveztetett el *székelynek*.

Ez az 1891-ben elhalt Hunfalvy elmélete, igazabban kifejezve, hypothesis, a mit legalább némileg kiméletesen 1864-ben: *A Vogul föld és nép* című művében fejezett ki e szókkal: A magyar krónikaírók: *Névtelen*, *Kézai* s utánok a többi mind azt írják, hogy a székelyek a hunnok egyenes maradványai volnának. Ebben nincs lehetetlenség, de történelmi bizonyossággá sem lehet tenni. (352. l.) Tizenkét év mulva 1876-ban *Magyarország Ethnographiája* című könyvében szövegezte új tanát, s határozottan kimondotta: hogy a székelyek hunn eredete mese (299. l.), hogy Magyarországról telepítődtek a keleti határra (301. l.), s a székely nem jelent

külön népfajt, hanem *határőrt*, a ki bármely eredetű is lehetett (302. l.). Újabb tizennyolcz év mulva, 1894-ben: *Az Oldáhok Története* című harmadik műve I. kötetében előbbi tanából levonta a következményeket, s néhol higgadt komolyság helyett nyersen hangsúlyozva, azon tulzásba ment ítéletét fejezte ki: hogy a híres székely ősfoglalás nem egyéb mint mese (I. köt. 261. l.), a székely név nem ősrégi *nemzet-név*, hanem itt a hazában a magyaroktól eredett másféle, akár lakhelyet, akár hivatalt, foglalatosságot jelölő név (I. köt. 256. l.) s a székelek csak a magyar királyok idejében *lettek székelyekké* (I. k. 249. l.), szóval: a székelyek betelepített nép, a székely helységek a magyar keresztény korban, még pedig a szent királyok ideje után keletkeztek, teljes bizonyossággal mutatják azt a székely helységek »szent« jelzőjű nevei: *Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Demeter, Szent Miklós* stb. Ily nevet szerző 33-at sorol elő. (I. köt. 251. l.) Az író elmélete igazolására számos kisebb-nagyobb értekezést, röpiratot és hirlapczikket írt, a mik ismereteseek.¹⁾

Megteszem rá észrevételeimet részint itt, részint majd monographiámban. Most tanulmányutam okát és eredményeit mondom el.

Hunfalvy a Tisza és Duna mellől véli határőrül keletre betelepítettnek a székelységet. Én ezt nem tartom bebizonyítottnak, tehát elfogadhatónak; mert ezeknél a székelységnek sem birtoklási, sem intézményi sajátosságai nincsenek meg, nyelv-járásuk amazokétól különböző. Meg kell néznem és ismernem — gondolám — a palóczokat és göcsejieket, a kiknek tájbeszéde sokban egyez a székelyekével; látnom kell őket saját földjükön és falvaikban, háznépök közt; tanulmányoznom kell véralkatukat és jellemöket, családait és hagyományaikat. Minő a kedélyök? mik szenvedélyeik? Szabadságszeretők-e s eredetükről mit tudnak? Vajjon a látottak nem teszik-e rám azon benyomást, hogy e két nép valaha a székelyekkel egy

¹⁾ *A székelyek.* Felelet a székelyek scythia-hun eredetiségére. Budapest, 1880. 1—79 ll. — *A székely kérdéshez.* Századok. 1881. I. II. füz. 97., 193. ll. — *A magyar nemzeti krónikák.* Századok. 1890. 377., 457., 537. ll.

volt, s utóbbiak innen telepítették be az ország keleti határára? S ha e föltevésnek nincs alapja, hogyan keletkezett mégis?

Megjártam a palóczok földét és Göcsejt, meg a Vág-völgy azon falvait, hol egykor székelyek laktak, fölkerestem a régi Biharvár közelében volt székely telepeket, s tapasztalataimat az alábbiakban közlöm.

I. Palóczok.

Utam első czélja volt a palóczok meglátása s viszonyaik tanulmányozása, hogy megtudjam: tájszólási egyezéseken kívül vannak-e rokonságot mutató vonások, s mik azok? A *Buda-pesti Hirlap* idei 188. és 243. s a *Nemzeti Hirlap* 324. és 340. számában megjelent s tárczai alakban irt cikkeimben van némi tájékozás, de itt azon okból, mert monographiám terjedelme, a tárgyhoz és anyaghoz mérve, igen szűkre (30 ívre) van határozva, némely részletet s főleg a mi controvers kérdéseket foglal magában, most vagy később nyilvánosság elé bocsátok azért, hogy majd röviden írva is megértessem, hogy az érem másik oldala is felmutattatván, a kérdések tisztuljanak, s az olvasó közönség, legkivált pedig a székelység magát tájékozhassa.

A palóczság az irodalom eddigi megállapítása szerint, inkább tömörítve és nagyobb számban e négy vármegyében lakik: *Nógrád, Gömör, Heves, Borsod*. Számáról a legelső tudósítást Szeder Fábían palócz tudós irta és közölte a *Tud. Gyűjt.* 1821-ki XI. kötete 53—55. lapjain. A palóczok — úgymond ő — a Mátra alján öt vármegyében lagnak (ő Hontot is közéjük sorozta), ép oly vegyületlenül, mint székeikben a székelyek, s egy nemzettel sincsenek elkeveredve. Szerinte:

Hevesben van	173,789	palócz lakos
Borsodban >	111,963	> >
Gömörben >	96,674	> >
Nógrádban >	86,036	> >
Hontban >	21,634	> >
Összesen	490,036	> >

Szeder úgy véli, hogy a palóczok a magyarokkal jöttek Pannoniába s velök egy eredetűek. Ha később jöttek volna be, mint nevezetes dolgot nem hallgatták volna el a hazai és külföldi írók. Jornandes szerint (*De rebus Get. c. 50.*) a mostani Bánátban, a régi Dácia e részében, Árpád bejövetele előtt laktak hunnok, a kik Attila halála után nem mentek vissza hazájukba s ott megtelepedtek. Ezt Bonfini is állítja, de

mindkettőnek ellene mond a Névtelen (C. 50.), kinek pártját fogja Katona (Proleg. Histor. Liter. §. 2.), Cornides (in Vindici. Anonym.), Thuróczi (Part. I. C. 44.), a mellett maradva, hogy Attila halála után Csabával, Attila fiával nem tért vissza valamennyi hunn Azsiába, hanem 3000-en hátramaradván közülök, Erdélyben a székely nemzetnek vetettek alapot. Ezt Fröhlich Dávid is 1641. írt művében bizonyítja (Prodr. Chron. Ung. 8. xx. Bél M. Adparatus stb. 405. l.), midőn így ír: »Siculi Hunnorum reliquiae a Scythis dicti, postquam Annos tercentos Pannoniam — authore Joanne Pistorio — incoluissent, translatis in Transsilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.« Ugy de ezek Erdélyben voltak, jegyzi meg az író — nem Pannoniában, tehát ott palóczok sem lehettek. A palóczok nyelvéről nevezetes megjegyzést tesz Szeder. Ezek — úgymond ő — nyelvökre nézve sokat megtartottak a szittya nyelvek módjából.

Szeder nyelvi észrevételéről hátrább szölok.

Bővebb és részletesebb s egyszersmind hitelesebb statisztikáját adja a palóczságnak »*A Palóczokról*« czímű 1880-ban írt könyvében Pintér Sándor. Szerinte:

Nógrád vármegye 36 községében 854 lakóházban 221,028 kataszteri holdterületen lakik 57,131 lélek.

Gömör vármegye 29 községében 2956 lakóházban 76,265 kataszteri holdterületen lakik 19,353 lélek.

Heves vármegye 35 községében 5336 lakóházban 145,562 kataszteri holdterületen lakik 32,880 lélek.

Borsod vármegye 10 községében 2166 lakóházban 33,513 kataszteri holdterületen lakik 10,900 lélek; együtt 120,264 tiszta palócz.

A Szeder és Pintér kiszámításai közötti nagy létszámkülönbségnek oka abban van, hogy 1821-ben nem állottak oly pontos statisztikai adatok az író rendelkezésére, mint mostanság állanak; másfelől a palóczoknak igen nagy száma a terjedő műveltség folytán egészen magyaros nyelvjárást és magyar szokásokat vett fel, beolvadt a magyarok közé.

Utóbbi számítás szerint 4 hold föld esvén egy lélekre, látható, mily igyekezőnek kell lenni a népnek, hogy családját fenntarthassa, s állami és községi kötelezettségének megfelelni képes legyen. S én köztük jártamban a rendkívüli munkásságot házuknál és családi életükben, testi szervezetük és műveltségük tekintetében, a nagyobb résznél jóllétben és megelégedésben kifejezettnek láttam. A földterület azonban nem egyenlően oszlik el: soknak van több, soknak nincs semmi birtoka, sok keres és bir nagybirtokosoktól, az egykori földesuraktól haszonbéres és részben való művelésre kivett földeket,

az által megsokszorozva a magáét s fokozva családja jóllétét, valamint sok él napszámossgból s kézi munkája béréből tartja fenn magát és övéit.

Ez a földbirtok közép mértéke és eloszlása a székelység között is, azon különbséggel, hogy a palócok jobbágy földet, a székelyek őseik által fegyverrel szerzett első foglalásu székely nemes örökséget birtak s birnak ma is. Köztük is aránylag kevés haladja meg a 10—20 hold saját birtokot, a legtöbb egy antiqua sessiót tevő belsőt s annak megfelelő külsőséget birt, a miből a család megélt s a királyt és nemzeti fejedelmeket lóval szolgálhatta; egy nagy résznél a családfenntartás erőalapja bérletből, kereskedésből és napszáméből került ki.

E két nép lakóföldje a természettől is hasonlóan van alkotva: sok a kopár hegy és hegyszakadék, terméketlen szikla, völgyek és patakok, nagy erdőségek és kevés térség. A palócok közt az Ipoly és Zagyvavölgy, a Sajó mente, Rimavölgy és Cserhát; a székelyek földén a háromszéki, csik-gyergyói síkság, Barcaság, az Olt, két Küküllő, két Homoród és a Marosfelvidék térsége. A székelyföldön mégis jóval több a kőszikla, erdő és patak.

Föltűnő maradványa a hajdankornak a palócok közt a nemzetiségi törzsek *had*-elnevezése s a családok *hadakra* osztása. Pintér úgy tudta, hogy a palócokon kívül máshol nem használták a nemzetség helyett a had elnevezést. Szabó Károly Szabolcs vármegyéről is írja, de Pintér nem bizonyos róla. (*A palócokról* stb. 18. l.) Egy nemzetiségi hadban van 5—10 család. Törzsfő a legöregebb, aki az egész törzs gazdája, neje annak gazdasszonya. Jellemző, hogy a *palóc asszonynak nincs férje, csak ura*. Így van a székelyeknél is. A gazda kezeli a had közös birtokát, védi jogait, gondoskodik szükségéről, fizeti az adót, kiházasítja a fiait, lányokat. Ő a törzs vagy had patriarchája. Az utóbbi viszi a gazdasszonyi teendőket, a háztartást; a fiuk dolga a mezei és minden férfi munka; a lányoké a sütés-főzés, kender-munka, fonás, kötés, kertmivelés, a háznép fejréneművel ellátása. A törzsfőhöz tartoznak a fiai és lányai után alakult melléksaládok, melyek 10—20—30, sőt 40—50 családra is fölszaporodnak s ugyanannyi külön családot alkotnak. Némely község egész lakosságát egy had teszi. Ilyen Ivád községe, mely az *Ivád-had* 30-nál több külön családjából áll, a nélkül, hogy a vérvegyülés hiánya a faj gyöngülését mutatná, sőt az egész község népe szép és erőteljes testalkatú.

Alkalmam volt, mint a m. tud. akadémia kéziratára rendezőjének, 1859-beli hivatalos összeírását látni Nógrádmegy

több községének, mit a jegyző szeptemberben vitt végbe s a főszolgabíró hitelesített. E szerint —

Nógrádvármegye füleki járása *Kis-Terenye* községében 15 had volt összeírva.

1. *Kasza-had*, Ponyi, Gyura, Avas, Tamás, Gyenes, Punyi melléknevű családokból álló 29 házaspárral.

2. *Szomszéd-had*, Babrincz, Geczi, Gazsi, Dani, Elias, Császár mellékcsaládokból álló 19 házaspárral.

3. *Szeberényi-had*, Jankó, Janik, Bordás, Lázár, Harapos, Tusi mellékcsaládokból álló 14 házaspárral.

S így tovább 4. 5. sat. szám alatt: *Lengyel, Koos, Oravetz, Ökrös, Király, Molnár, Boros, Vas, Villinek, Fodor, Rakos-had*, a legkisebbik 4 házaspárral.

Ugyan *Nógrádmegye* *Nemti* községében e hadak irattak össze ugyanazon évben:

1. *Pintér-had*, Dula, Eged, Katona, Jankó, Farga, Dudás, Supara, Koka mellékcsaládokból álló 21 házaspárral.

2. *Petre-had*, (a mell. csal. itt is meg vannak jelölve) 21 házaspárral.

3. *Dani-had*, > > > 7 >

4. *Fekete-had*, > > > 15 >

S így tovább:

Mátra-Novák községben 12 had volt több-kevesebb házaspárral.

Homok-Terenyén nevezetes hadak: *Gecse, Berze, Fodor, Herczeg, Nádasdi, Kovács-had* több-kevesebb házaspárral. Az utolsón kívül a többiek ma is mind megvannak.

Mátra-Szele községben 8 had volt: *Handó, Batta, Kazinczi, Tóth, Fejes* sat.

E községekben jártamkor néhány had törzsével és mellékcsaládbeli fejével találkoztva, viszonyaik felől érdekes felvilágosításokat kaptam.

Hevesvármegye *Pétervásár* községében öt, *Mikófalván* három, *Dorogházán* három hadból áll a község. Így van a többi vármegyék palócz községeiben is. Fogynak ki és pusztulnak folyvást a magyarosodás átalakító befolyása következtében. Csaknem előre lehet látni az időt, amikor a palóczság egészen be lesz olvadva a magyarságba.

Egyik palócz író *Dorogházáról* azt jegyezte meg, hogy ott a *Bakos-hadba* tartozók közt igen sok József és János van. Ezeket — írja ő — úgy különböztetik meg, hogy elől teszik a had nevét, azután a mellékcsaládét, leghátul azét, akiről szó van.

így: Bakos Laczkó János,

vagy: Bakos Gecze János,

ismét: Bakos Répás József,

végre: Bakos Kopasz József,

Ez a székelyeknél is így van. A Pál-nemzetség egy Pál nevű családfőjének van Péter nevű, ennek ismét egy másik

Péter nevű fia, s a székely így jelöli meg azt, akiről szó van: Pál Péter Peti.

Pintér nézete az, hogy a palóczi családok hadankénti berendezése nincs meg a magyar, kun és szomszédos szláv népeknél. Ez tény. De megvolt a székelyeknél; azonban itt nem a családok együtt birtoklását, hanem a nemzetségeknek a haza fegyveres védelmére való közös kötelezettségét fejezte ki, s a nemzetség és katonáskodás magasb államjogi fogalmai-ban már eleve benne foglaltatott a székely ősi szabadság és ősi nemesség. A hány nemzetség volt egy székely községben, annyi hadat tett, akár törzs, akár mellékcsalád volt. Egy vagy több község nemzetségi hadainak hadnagyuk volt, ezeknek századosuk, a századoknak ezeres kapitányuk, s mikor a király vagy az erdélyi fejedelem hadba ment, ezeket hívták zászlójuk alá, ami még a XVI. században is véres, azaz vérbe mártott volt, ezek pedig a falvak hadait és hadnagyaljaikat gyűjtötték össze. Szülőföldemen Szent-Gericzén, a régi Maros-székben még gyermekkoromban is had-nak nevezték a nagyobb régi nemzetségeket; természetes, hogy e szónak már ekkor csak képletes értelme volt.

Mind a palóczi, mind a székely hadrendszer magyar intézmény volt, eredeti és fajfentartó, s mindkettő más-más rendeltetésű. De maig fennmaradása s mindkét nép erős szabadságszeretete és katonai szelleme arra mutat, hogy az a hajdankorban mindkettőnél összetartotta a törzseket s megvédte birtokaikat a századok pusztító rombolásai közt.

A palóczi hadról egy jellemzőt még megemlítek. Hogy az egészen családi jellegű volt, mutatja az, hogy tagjai nagy meg hasonlítás esetében szétválhattak, amit palócziosan *válakozás-nak* neveztek. Ez egy kenyérnek annyifelé vágása által történt, a hány család vagy törzs volt a hadban, vagyis ahány részre szétbontakoztak, amit a törzs vagy családfő tett meg, s ezt így fejezték ki: ő széltük=elszeltük a kenyeret. E nélkül a szétválás jogi ténynyé nem vált.

Egyik szép jellemvonásuk a palóczioknak a vallásosság: templomjáró, adakozó, a templomban férfi és nő énekel és buzgólkodik, papját tiszteli, a bucsukat igen szorgalmasan látogatják A székely nép is általában véve vallásos, kivált pedig a csiki katolikusok; búcsuik mintha nemzeti ünnepek volnának, ahol az egyházi áhitatoskodások közé világi ének és hazafias himnusz vegyül.

A palócziok ősvallása a nap-isten imádása volt, a mit ma is nem egy palóczi ház homlokzatán egy nyitott szem ☺ jelképez. A székelyeknél is megvolt a Bál-isten tisztelete, a

mit az al-torjai Bálványosvár romja és a székely határhavasokban talált bálvány-kőemlékek igazolnak.

Temetési szertartásai a palócznak sajátosságok. Nem rég volt az, hogy a meghaltak ruháit elégették, közeli rokonai koporsójára göröngyöt vagy marék földet vetettek, hogy hamarabb felejtsek (a székelyek, hogy felette könnyebb legyen a hant), s a gyászünnepet torral végezték be. A székelyeknél is megvan e szokás ma is a ruhaégetésen kívül. De e helyett egy más volt gyakorlatban e század közepeig, az, hogy a halottas kocsi mellett két lovas kísérő magasra tartott kopját vitt kezében, a mi a meghalt katonai jellegét mutatta, s mikor a koporsó a sírban volt, bele lőttek, jelképezve általa, hogy a meghalt a székely vitézlő rendhez tartozott.

A palócz és székely föld természeti fekvése ma is magán viseli azon őskori jelleget, mely a költözködő pásztoréletben s a későbbi szlávoktól eltanult földművelésben fejeződik ki. Mindkét nép első és fő életmódja a baromtenyésztés és szántás-vetés. Ezen nyugszik a család, a község, a társadalom. Földje és élete egyenlő becsű, hő vonzalommal ragaszkodik hozzá, szent örökségként védi, ebben van őserije, nemzeti érzületének életforrása.

Szívós természete s rendkívüli ellenállási képessége okozta, hogy a palócz tót szomszédai közt annyi századon át nem tótosodott el; de a közjök került tót egy-két nemzedéken át palóczczá lett. A titok abban van, hogy a palócz nem vegyül, palócz ifjú csak palócz leányt vesz nőül. Ezért maradt fent ezer és tán több év óta ő s nemzeti erejében, megőrizve vértisztaságát s magyar nemzeti egyediségét.

Építkezési módja mindkét népnek ma is az, a mi első megtelepedésükkor volt, a mire a természet vitte rá, végein keresztbe rótt s egymásba eresztett faépítés; a ház alakja, gazdasági épületek, udvar- és kertbeosztás egyforma: kamra, kisebb, háló és nagyobb mestergerendás lakó ház (a szobák neve mind ház) minden gazda lakán van; gazdasági eszközök: szekér, eke, borona, villa, gereblye, kasza, kapa, lapát, gárgyás kút, sertés- és baromfi-ól majdnem minden háznál ugyanazon szabásu s beosztásu. Ez azt mutatja, hogy egykor mindkét nép szlávokkal együtt, vagy azok közeli szomszédságában élt, gazdasági eszközöket ezektől sajátított el.

A palócz nyelvnek csak kiejtési sajátosságai ismeretesek eddigelé a közönség előtt. De újabb időbeli palócz írók kimutatták annak irodalmi tartalmát és fontosságát is. Pintér Sándor, szécsényi ügyvéd és író szerint a nyelv dallamos, lágy és gördülékeny. Igazolják ezt sok magánhangzói, eredeti-

ségben gazdag népdalai, meséi és balladái. De nagyobb szenvedélyek kifejezésére nincs benne elég erő, ezért hősköltemény írására nem lenne alkalmas. Igen becsesek Pintér Sándor *Népmeséről írt Tanulmánya és XIII Eredeti Palócz Meséi* (Losoncz, 1891.); Istvánffy Gyula *Palócz Meséi* (kiadta 1890. Liptó-Szt-Miklóson) s a palócz szokásokat tárgyaló dolgozatai. Népdalaik szerelmi, katonai, tréfás, néha kissé betyáros tárgyúak. Balladáikon látszik Kriza székely őskori balladáinak hatása; s bárha Pap Gyula önálló *Palócz Népkölteményei* (1865. Sárospatak) s Pintér *Népdalgyűjteménye* (említett *Népismerető Tanulmánya* 46–60 lapjain) a költői felfogás mélysége s a kidolgozás művészi volta tekintetében Kriza balladái színvonaláig nem emelkednek, mégis népköltészeti irodalmunkat gazdagítják s közfigyelmet érdemelnek.

A székely és palócz költői érületű nép; amaz komoly, mélabús és mély, ez élénk, humoros és könnyed. Mindkettő népköltészete érdekes sajátosságokkal bír, mese-világa gazdag. A miket eddig íróik közzétettek, a néplélek mély és komoly érzelmeit kifejező költői termékek.

Egyebekben is sok bennök a rokon vonás. Székely és palócz szeret gúnyolódni, de gúnyoltatni nem. A palócz, bár maga is szereti az áldomást, áldomásozó bíróját *áldomás-bírónak*, a mindig mogorva plébánost *eczettel kereszteltnek* nevezte el. A székely a szegény nemest *félsarkantyús nemes embernek*, a fülét télen hideg ellen selyem borítékkal védő bárót *füles bárónak* gúnyolja.

Mindkettő büszke arra, hogy palócz és székely. Egy alapos ismerőjük onnan származtatta előttem a palócz büszkeséget, mert a nép jól megtermett és egészséges, az asszony-népség szép, viseletök régies, festői, a férfiak ügyes lovasok, hajdan leghíresebb volt a palócz banderium, Mátyás király fekete serge előcsapatait ők tették.

Arra a kérdésemre: miben fejeződik ki az igaz palócz jellem az egyénnél, a községi és társadalmi életben? úgy felelt: palócz ember typusa tiszta magyar, középtermetű, homloka magas, orra hajlott, szemei mandolametszésűek, pofacsontja kiálló, bajusza nyírott, arcza kiborotvált, széles vállú és mellű, tekintete szelíd, bizalomgerjesztő, maga vendégszerető, okos észjárású, de hirtelen haragú s verekedni képes, késelő természetű; a közéletben rendszerető, a tanácskozásban előrelátó, hosszan tanakodik s lassan határoz, ügyleteit áldomással végzi; a társadalmi életben önérzetes, jogtisztelő s jogvédő, szolgának senki előtt nem érzi magát; szeret enni, inni, mulatni, tánczolni. A palócz büszkeségről egy adoma maradt

fenn, de a mi megtörtént. Híre járt, hogy a király vármegyéjökbe megy. Egy palócz az esetet tudató bíró előtt erről így nyilatkozott: »Bizony ideje is má, hogy a kirá ellátogasson mihozzánk, mert nálunk nekü úgy sem kirá ő!«

A székelyről itt csak azt jegyzem meg: mire büszke ő? Első, hogy Attila utóda, hogy örökségét ősei fegyverrel szereztek, azzal szolgálja a királyt és hazát s hogy ő szabad ember és nemes. Vagyonnak a székely, mint ezer év előtt a Volga mellett, a sok ökröt s juhot tartja. A kinek hat ökre van, azt mondja: nem cserélnék a királylyal. A székely azt is tudja, hogy ha az uralkodó-ház kihal, a választás és megválasztathatás visszaszáll a nemzetre.

A palóczok ősei tűzimádók voltak: azért a Bélkő, Bálványkő, áldozó domb elnevezések, a házakon az Isten-szem jelvényalakja; forásokban, tavak- és kutakban a víz tündére, az emberek közt jó és rossz szellem hite. Babonák: az »élek-e halok-e fű« jósló, az »igéző fű« gyógyító erejében bizás, a határok és megyék tiszteletben tartása erkölcsi érzések tisztaságát mutatja: váraik mind magyar nevűek: Pogányvár, Baglyas, Somoskő, Salgó, Kékkő, Füle, Gede stb., határaitokon el van szórva a várdomb, várhegy, váralja, várpatak; őstörténeti falunevek: Kazár, Salgó-Tarján, Óvár, Váraszó, Tibavölgy, Budahegy; a faluk mintegy kegyelettel emlegetik ama helyeket, a melyek a *nasüvegü* (nagy süvegü) magyarok temetkező helyei voltak.

A tájszólásról is valamit; bár ez újabb időben rendszeres művelőkre talált, legelől áll Balassa József *Magyar Nyelv-járások* című nagybecsű műve.

A tájszólás eredetiségét teszik az önhangzók átalakulása, megnyújtása, a mássalhangzók kihagyása vagy megváltozása, a ragozási eltérések, elő- és utóragok különös használási módja, a számításnak az összes magyar nyelvben egyedül álló egy érdekes neme. Lássuk példákbán:

Vuáros, iédes, uolom, üöröm = város, édes, ólom, öröm.

Szeker, kenyer, tenyer = szekér, kenyér, tenyer.

Óma, báta, ovasnyi, foment, e vette, bóthajtás = alma, balta, olvasni, fölment, elvette, bolthajtás.

g helyett *gy* használása: gyisznó, gyió, gyiák = disznó, dió, diák.

gy » *g* » *geuge* = *gyenge*.

A betűk megcserélése: hedegő = hegedő.

Kicsinyítések: malaczka, Ferike = kis malacz, kis Ferencz.

Ragozási eredetiség: botva = bottal helyett.

Gyere nálunk = hozzánk helyett. Hon mégy? = hová mégy helyett.

Hová mégy? = A papni = A papékhoz.

Hol voltál? = A kántornitt — kántoréknál.

Honnan jössz? = a bírónul — a bíróéktól.

Jellemző a faluk beosztásánál, hogy minden palócz falu két részre oszlik: fel-vég, al-vég: minden székely falu: felszeg, alszeg részekre.

Legfeltűnőbb azonban a palóczok számításmódja. Egy losonczi asszony így árulta portékáját: *gyeőjtsz lelkem végyeészi meg hateé meg egyé, vagy hát no ötée meg egyée* = az az jöjjön lelkem ide, vegye meg az enyimet (az árut) hét garasért vagy hát nó hatért. . . . A Mátrában lakó palóczok közt ma is lehet olyat találni, a ki így számlál, ősei szokását megtartva: »*egy, kettő, három, négy, meg egy öt, meg egy hat, meg egy hét, meg egy nyolcz, kilencz, tíz.*» (Pintér, a *Palóczokról* 94. l.)

A számláláson kívül mindez így ejtődik ki a székelyek közt is.

Pintér említett *Tanulmányát* így zárja be: Ha végig nézünk a palócz nép megtelepedési helyén, háztartásán és családi életén, ha megvizsgáljuk temetkezési szokásait, sajátos nyelvjárást és mondatszerkezetét, úgy fogjuk találni, hogy azok a magyar, kún és szláv népek attributumaival nem egyeznek, sőt sokban lényegesen eltérnek. Előtte — úgy mond — valószínűnek, sőt majdnem igazságnak tűnt fel, hogy Nógrád, Gömör, Heves, Borsod palóczsága Árpád hadával nem Kiovnál találkozott, s nem a honfoglaló magyarokkal jött be, mint palócz, hunn vagy kún, hanem mint szkyltha-hunn maradvány akkor már ott meg volt telepedve, mint rokon magyar nép a honfoglaló nemzettel összeolvadott s más meghódítottakkal együtt felosztatott a vezérek és velők jött törzs nemzetségek közt.

Szabó Károly (a *Századok* 1880-ik évi kötetében közzétett bírálatában) a 600-ik lapon Pintér e véleménye igazságát nem ismeri el.

II. Göcsej.

Útam másik czélja volt Zalavármegyében *Göcsej vidéke és népe megismerése*. Minő földje és életmódja? a nép foglalkozása, szokásai és jelleme? Mi hasonlatossága van a göcseji viszonyoknak és nyelvjárásnak a palócz és székely viszonyokkal és nyelvjárással?

Göcsej vidéke mintegy 845 kilométer kiterjedésű hegyes-völgyes tartomány a Zala, Cserta és Valiczka folyók között. A sok erdő, nagy hegyek és terméketlen föld mintegy természetileg és földrajzilag elkülönítik a vármegye többi részétől, melynek földrajzi fekvése kedvezőbb, jóléte magasb fokú, s polgáriasultabb társadalmi élete a népre is rá nyomja bélyegét.

Zala népe erőteljes, gazdag, önérzetes: a göcsejinek természeti alkata gyöngébb, életmódja szükös, jóléte csekélyebb, mintha amaz a törzsökös, ez a jövevény nép, amaz az édes, ez a mostoha vagy legalább kisebb iker szülött lenne.

Zalavármegye *zala-egerszegi* járásában 7 község van, a *novai*ban 41, a *letenyei*ben 14, a többi szomszéd járásban 2, együtt 64 község. A göcsejség zöme tehát a *nova-i* járásban van.... Göcsej vidék *felső-re* és *alsó-ra* oszlik, a másik felin: Nagy-Lengyel, Rózsaszeg, Millej, Pálfszeg, Egyházszeg, Csonka hegyhát (hajdan Szent Iván-hegy). E hat község tette a *Mileji* vagy *Milleji kerületet* s az utóbbi *szeg* végzetű faluk lakosai többnyire czímeres nemesek voltak, kikről Tuboly Viktor, Göcsej Monographiája írója azt jegyezte meg, hogy a tatárjáráskor sok idegen ide menekült az erdős, elrejtett vidékü Felső-Göcsejbe, s a tatárok elvonulása után IV. Béla király itt jártában megnemesítette őket. A többi nép jobbágy volt. A többi falvak a *becsvölgyi kerülethez* tartoztak t. i. Németfalu, Paizsszeg, Kustánszeg, Vargaszeg, Kis-Lengyel, Barabászeg, Kereseszeg, Vörösszeg, Garátszeg... A *szeg* töszó jelent falut, határrészt, dűlőt, így Gombosszeg = Gombosfalva. Kamaraszeg dűlő, mint utórag, a palóczoknál és székelyeknél is a falu beosztását fejezi ki: alszeg a falu alsó, felszeg a felső részét, végszeg valamely messze vagy félreeső részét... A két kerületen kívül vannak még Felső-Göcsejben s a zalaegerszegi és nova-i járásban a bővetkező faluk: Győrfszeg, Gombosszeg, Ibórfia, Vadamos, Petri-Keresztur, Boczföld, Sárhida, Ormándlak, Rám, Láczkó, Gellénház, Döbréte. A faluknak nevet adó nemzetségek: Pais, Kereső, Barabás stb. ma is fennvannak, néhány kihalt.

Alsó-göcseji faluk: Bak-Tüttös, Oroklán, Zala-Tárnok, Szompás, (ma nincs meg, hihetően praediummá lett), Pusztá-Ederics, Pusztá-Szent-László, Pusztá-Magyaród, Borsfa, Bucсата, Kerettye, Oltárcz, Tolmács, Vatanya, Várföld, Csertalakos, Csömödér, Dömeföld, Erdőhát, Gutorföld, Hernyák, Kányavár, Kis-Sziget, Lasztonya, Lispe, Marócz, Naprádfa, Ortaháza, Pördeföld, Szent-Adorján, Szent-Péterföld, Zebeczke, Mikefa, Karácsonfa, Nova, Bolla- vagy Ballahida, Szivágy. Eltűnt faluk: Zamárszeg, Abrahámszeg, Tubolyszeg, Vas-szeg. Az összes göcsejvidéki faluk központja: Zala-Egerszeg.

Az 1838-ki hivatalos összeírás két göcseji mezővárost említ: Zala-Egerszeget és Novaj-t, 112 kisebb-nagyobb helységet és pusztát, a lakosok számát 31.177-re teszi, melyből 21.394 katolikus, 937 helvét hitű, 188 ágostai hitvallású, 658 héber. Én adataimat Nagy-Lengyelben szereztem, a

helyi plebános Gál Ferencz és Farkas György postamester uraktól, a kik Göcsejnek legjobb ismerői. Ők a községek számát 64-re tették, a lakosok közül az 1803-ki *Magyarországi Helységnevtár* a katolikusok számát 1. a zalaegerszegi járás hét községében 2568-ra, 2. a novaji járás 41 községében 8727-re, 3. a letenyei járás 14 községében 4024-re, Zala-Egerszeg mezőváros lakosait 4850-re, az összes Göcsejséget 20,269 lélekre tette, de más vallásúak is vannak.

Göcsej népét a *Dunántúli Nyelvjárások* írója, Vass József hunn-avar ivadéknak tartja. A hunn birodalom szétbomlása után — úgy mond — egy jelentékeny hunn töredék Illyricumba, s innen a mai Göcsejbe vonúlt, ott a Nagy Károly frank király által legyőzött s velök rokon avarokkal egyesült, s nyelvjárását mindkét rokon népelem megőrizte a harmadszor bejövő magyarság megérkezétségig. Ha áll — jegyzi meg az író, — hogy a székelység hunn ivadék, úgy a göcseji is az: mert a székely és göcseji népnyelv egészen egyezik.

Nyelvünk már akkor, midőn őseink mai lakhelyükön megtelepedtek, görög írók tanúsága szerint két nyelvjárásra oszlott; egyik volt a palóczok, kúnok, jászok, székelyek s más mellékágaktól beszélt palócz nyelv, másik a tiszta magyar, mely az előbbiektől különbözött ugyan, de egyik faj a másikat megértette. Konstant. Porphy. azt írja róluk: »Cabari a Chazarorum gente descendunt. Bello civili exorto, prior pars vici, victi partim ad turcas in Patzinatarum terram se contulerunt, ibique contracta amicitia, Cabari apellati sunt, unde et Chazarorum linguam ipsos turcos docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum, aliaque item turcarum lingua utuntur (Stritter, tom. tert. p. II. 1. §. 6. pag. 64.) Vass e fejtegetéseit azzal zárja be, hogy ő a göcsejieket hunn-avar ivadékoknak véli, a mire Hunfalvy (*Magyar Nyelvészet* 5. köt.) azt jegyzi meg: De jó lenne, ha ezt be lehetne bizonyítani!

Göcsej nevét Vámbéry »*A Magyarok Eredete*« című művében a székely elnevezéssel ellentétesnek véli; *göce* = vándor, nomád fogalmat fejezi ki, míg a *székely* megtelepedett, állandó lakást jelent. . . . Azonban hadd menjek tovább nyomozásaimban.

A göcseji faluk múlt századi épületei hasonlóak a palóczokéhoz: talpfára vannak építve, egyenlő vastagságú gömbölyű, néha négyszögre faragott fából, végein összevésvé; néhol közben álló lábfák széles vésetébe rakják a falnak szánt s kellő mértékre szabott fagerendákat, a mit boronának is hívnak, kívül-belől agyaggal tapasztják meg vagy sárral verik be; a felső padlás e században szokásba jött fenyődeszka helyett

laposra bárdolt tölgy- és bükkfa, mi testes mestergerendán nyugszik; az ajtó keskeny s szintén tölgy- és bükkfából kezdetlegesen készült; az ablakok kicsiny négyszögűek, a legrégibb házaknál kerekalakúak; elől keskeny tornác, a mit a becsapó esőtől messze kinyuló eszterhéj véd. Millén a Dankó-nemzet-ségbeli legöregebb háznál egyetlen darab temérdek vastagságú tölgyfából volt kifaragva a négy öl hosszú tornác, kül szélét egy láb magas párkányzat szegi be, a láb padlózat sárga agyaggal volt simára kitapasztva s apró homokkal meghintve. A lakóházak belső beosztása az, a mi a palóczoké. Néhol a lakóház és részei: a kamra, hálószoba, konyha, az istálló és csűr mind egy végtében, máshol az udvar és telek fekvése szerint négyszögben vagy körben építve, a fedél szalma-zsúpból (egy deréknyi vastag szalma-köteg) a szögleteken párkányosan rakva, hogy a hó- és esővíz könnyebben lesikljék róla.

A göcsejiek fő életmódja szántás-vetés. A föld két mély szántást kíván, szántásra két igavonó ökröt vagy lovat használnak; földjök minden gabnanemet megterem; búzája súlyos, aczélos; természetnek kendert, kevés lenet; a nők fonnak, de nem szőnek, fonalaikat takácsal szövetik meg; szövetnek bele díszítésül piros, néha kék pamutot, s abból elkészítik maguk, gyermekeik és férjeik fehérneműt, s az ágyneműből a lepedőt, a vánkost, czihát és dunyhát boltból veszik; készítnék főhordó ruhát, a mit keczelének hívnak, annak nagysága 4 négyszög láb, négy sarkán annyi összekötő madzaggal; gyapjút nem fonnak, gyapotot nem használnak. A hol kendert nem természetnek, bőrvásznat vesznek a boltból.

A férfiak házi ipara minden mezei munkához szükséges gazdasági-szerszámok készítésében áll; elkészítik a szekér főbb részeit, löcsöt, rövid és hosszú nyujtót, kasza-, kapanyelet, villát, gereblyét s. a. t. Alsó Göcsej némely községében a férfiak durva szalmából nyári kalapot fonnak, a szegényebbek nyáron csizma helyett bocskort használnak, s azt maguk varrják.

Viseletök bő gatyá és ing, mellrevaló (brustli), kerek kalap. Felső-Göcsejben a szegényebbek: zsellér, cseléd, gyermek kék perkált gatyát visel, mely nem szenyűl oly hamar mint a fejér, melegebb és olcsóbb.

A göcseji nők legönodaadóbb társai férjeiknek, munkaszeretetök fölöslegessé teszi legtöbbnyire a cselédtartást, ők s gyermekeik a napszámos fogadást. Ők végeznek el minden nyári munkát, fő fentartói a háznak és családnak. Aldozatkészségök határt nem ismer, vallásosságuk s erkölcsiségök példányszerű.

Millejben megnéztem Salamon Gábor jó módu gazda

háza táját. Mintha a palóczok közt lettem volna: előszoba (pitvar), háló-, lakószoba, kamra voltak a lakrészek, a kis kamrában a sütőkemence mellett sütőlapát, szénvonó, pemete (a székeleyknél: penete), téstagyúró tábla (a székeleyknél: dagasztó tekű) — szóval: mindazokat a szerszámokat láttam, a miket a palóczok házaiban; az udvaron: szekérszin, csűr, sertés- és tyúk-ól, gárgyás kut és itató vállu, cifrázott kis és nagy kapu, jobbadán sövény kert, veteményes és gyümölcsös kert. A székeleyek társadalmi műveltségének egy általános bizonyítékát — a minden ablak alatt levő kis virágos kertet — úgy a palóczoknál, mint a göcsejben kevés helyen láttam. A gyümölcsstermesztés sem áll azon a fokon, mint a székeleyknél. Millejben azonban feltűnt a község 12 holdnyi szilvás kertje, a mit a község gondoz, pásztoroltat és használ el, s a melyet sem a palóczok közt, sem székeleyföldön nem láttam. Lehet ott is, de az én figyelmemet kikerülte. Millejen nagyok a belső telkek, utczái szélesek, hegyi levegője éltető, néha évekig nincs beteg és halott, az emberek 80—90 évet érnek el.

A göcseji nép, természeti alkatát tekintve, inkább barna, középtermetű, férfiai és női szépségre nem válnak ki; főéletmódjuk a baromtenyésztés, különösen a csira fajt kedvelik; táplálkozásuk szegényes, főtt étel, hus és bor helyett inkább zöldség és krumpli, a gyümölcs is különböző változatban, italuk pálinka; ezért szelidebb természetű s nem oly szilaj, mint a felső zalai nép. Ifjúsága is inkább a gyalog ezredekbe soroztatik. Felfogásuk nehézkes, nincs bennök elmésség és humor, műveltségi színvonala alantálló.

Nyelvjárásuk tanulmányozásánál akadályra találtam magában a népben. Amint ugyanis utam célját megtudták, azonnal tiszta magyar kiejtést kezdetek használni. Néhányat bizalmasan fölkertem, hogy göcsejiesen beszéljenek, s így voltam képes némely sajátságok iránt hallásból felvilágosodni és meggyőződni, a miket — az irodalomból már ismertem.

Néhány egészen egyezőt mindenik tájszójárásból ide igtatok.

Göcseji	Székeley	Ormánközi	Székeley
Josep	Josep=József	köll	köll=kell
tuttam	tuttam=tudtam	tengör	tengör=tenger
kollát	kollát=korlát	vider	vider=veder
sullo	sullo = surló	megüttem	megüttem = [megütöttem a lábam]
futtunk	futtunk=futottunk	megköttem	megköttem=[megkötöttem a kereket]
göbe [emedisznó]	göje=anyadisznó		

Göcseji	Székely
híjj [a szoba, pajta]	hiju=hiju
fölötti padlás]	
iziek [dudva, gyom]	izék=[az állatok ele- deléből megmaradt vastag kóróju széna]
kied	kied=[kend, kegyed, kegyelmed, kendtek= ketek]
mindétig	mindétig=mindig
becsületi	becsületi=becsülete
számlík	számlík jól számlík a föld.

Végül megemlítem még néhány író palóczok felőli véleményét is, akik közül Horváth István őseredetűnek tartja a palócz népet. Jerney Árpáddal beköltözött kún ivadéknak. Hunfalvy Pál szláv=csuvasz=török vegyüléknek, akik a magyarok közt magyarosodtak meg. Pintér nézete — úgy látszik — Horváth Istvánéhoz van közel.

Egybe hasonlítva a göcsejit a palócz és székely néppel, úgy találtam, hogy földrajzi fekvése mindenkinek hasonló a másikéhoz. Egy palócz író szerint az alföldi magyar a palóczok lakföldét *görbe országnak* nevezi. Így nevezi a Szeged vidéki magyar is a székely földet. Honnan jönnek kendtek atyafi? — kérdi az ott utazó székelytől. Székelyföldről — feleli ez. Abból a görbe országból? Igen. Ide jöttem a ketek lapos országába. De leghegyesebb, legerdösebb és legsziklásabb s így legkevesebbé termékeny a Székelyföld; a magyar nemzeti önérzet és katonai jellem legkevesebbé van meg a göcsejiben, erősebben fejeződik ki a palóczban, római vagy épen spártai fokon áll a székely népnél. Erős fentartója a családnak mind háromnál a nő, de legkitüntettebb a székely nő állása, melynek hajdan az a joga volt, hogy, ha férje meghalt, annak birtokát és jogait örökölte, a haza védelmére fegyverest állított ki, s új házasság által új székely nemzetséget és nemzetségi ivadéknak adott lételt.

A nyelvjárás és nyelvvidomok, a betűk és szók lágyabb vagy erősb kiejtése csekély eltéréseken kívül mindhárom népnél egyezők, ami azt mutatja, hogy mai lakföldjük megszállása, tehát az ős honból kiindulásuk előtt mind egy nyelvet beszéltek, új honukban megtelepedésük után, az egy államkötelékben élő magyarságnak, részint a szomszéd népek nyelvének rájuk hatása által kapta egyben-másban módosulását, mely e század elején még mindhárom nyelvjárásban megvolt; de a mely az újabb idő, az irodalom és színpad, úgyszintén az iskolák és hírlapok terjedése, olvasztó és átalakító hatása által régi alakjából sokat elvesztett, s előre látható, mikor a teljesen

kifejlett és megszilárdult egységes magyar nemzeti nyelv mindhárom külön nyelvjárást magába fölveszi, beolvasztja, s az egységes magyar irodalom és társadalom művelt nyelvegységet megteremt.

III. Vág-völgy.

Utam harmadik célja volt: a vág-völgyi székelyek régi nyomairól s mai állapotáról a kijelölt érdekekben felvilágosítást szerezni.

A Vág a Krivántól és Királyhegytől kezdve 875¹/₂ kilométer területet fut be, Árva-, Liptó-, Trencsén- és Thurócsvármegye határain halad át, érintve Zólyom és Pozsony vármegyét.

A Vág-völgyi székelyekről szólva, előre kell bocsátnom elébb általában a székely név eredetéről s határőr jelentéséről, azután a vág-völgyiek székely vagy besenyő voltáról való írói véleményeket.

A *székely* szót határőr jelentésének legelőbb Fasching Ferencz mondotta (1725-ben megjelent: *Vetus Dacia* című műve 82. l.) A székelyeket szerinte IV. Béla telepítette az anyaországi jászok vagy philisteusok közül a keleti határok őrzésére Erdélybe, s nevöknek a hazai nyelvben van eredete, mert kis tartományuk (*regiuncula*) hét tartományrészsre (in septem regiones) volt osztva, s ezért mondatnak hazai nyelven székelyeknek (*székelyii*); mert a szék-hely a székek vagy gyűlések (*comitiorum*) helyét jelentette. Ez előadásnak a székely névre vonatkozó része egy született magyar író 1593-ban megjelent művéből van véve, miről hátrább bővebb szó lesz, csak a többi Faschingé, amit Timon Sámuel 1733-ban megjelent (*Imago Antiquae et Novae Hungariae*) című műve 1754-iki kiadása 57–58-ik lapján kibővít s a székelységről egy téves véleményt állít fel, a midőn így ír: »A *székhely* szószármaztatás (etymon) hogy t. i. ez a szó *közigazgatási széket* vagy *törvényszéket* jelent, a székely névre nézve nem elég világos és tiszta; mert a szászok is székeknek nevezik földjüket, azért ők mégis nem székelyek. Talán helyesebben gondolkodik az, aki a *székely* kifejezést *régi szónak* tartja, ami *ört* jelent, minthogy Magyarország némely várparancsnokságainál (in quibusdam satrapiis), mint például a regéczinél, a hegyek és erdők őrei székelyeknek neveztetnek (Custodes montium et sylvarum *Szekelii* vocantur).«

Timon jó nevű író volt korában, nézetét egy egész sora a magyar és osztrák történetíróknak utána mondotta. Első volt Pray, aki (*Dissertat. Hist. Crit.* című műve VI. 123. l.)

azt írja, hogy Magyarországon a határok őrei *székely*-eknek nevezettek. Fejér György (*De Avitis Magyaror. etc. Sedibus*» című 1835-ben írt műve 69. lapján) úgy nyilatkozik: »álmodnak azok, akik a székelyek nevét akár a *scythulus*, akár a *siculus* szótól eredeztetik, holott az, az ő katonai szolgálatuktól, t. i. a határok őrizésétől származott, ami hazai szokásuk szerint kötelességük volt. Mert ezek a hajdani időben a nép nyelvén (vulgariter) *székeli*-nek hívtak, amit Timon jegyzett meg, s b. Apor Péter (csikszéki fő királybíró) is igazolt. Ezt IV. Béla, V. István, IV. László és III. Endre királyok oklevelei is megerősítik, melyek szerint más határok őrei is így nevezettek, s érvül közli a Vág melléki székelyeknek IV. Béla adta ily értelmű kiváltságlevelét. Tehát a *székely*-ek népies nevéből (ex Szekelorum nomine vulgari) *költöttek az erdélyi székelyek nevét*, s okoskodását így végzi: Csak csipások és borbély legények nem látják, hogy a mi Székely földünk (nostra Sicilia) sem több sem kevesebb, mint Magyarország, s a *székelyek* nem egyebek, mint határkerülő örök.

Pray után a német Schlözer (*Urkundensammlung* sat. című 1795-ben megjelent művében) nyilatkozott a kérdéstről Timon véleményével összhangzólag, a székelyeket a magyar királyok által — a szászok után — határőrségre betelepítetteknek állítva. Hasonló nézetet terjesztett földiei közt Büsching szintén német földrajzíró, aki (*Auszug aus meiner Erdbeschreibung* Hamburg, 1776.) című művében *besenyőnek* tartja s szintén *ör*-nek írja a székelyt, akik szerinte a magyar birodalom határain laknak, azért *székely* nevök annyi, mint *határör*. Horváth István e névnek ismét más magyarázata adja. A *székely* szó — úgy mond ő — a *szék* és *előből* származott, ami annyi, mint *szék-elő* (sedis initium). Hivatkozik egy 1566-iki oklevélre, melyben a székely név többször jó elő ezen jelentésben, mely oklevél arról értesít, hogy a Regécz-vári erdőt nem a szabadosok (libertini), a magyar nép nyelvén (vulgo) *székelyek* (siculi) őrzik, hanem a várban levő gyalogok. Jerney János nézete is egyezik ezzel. Podhraczký József (*De Originibus et Gestis Ungarorum etc.* című 1833-ban megjelent művében) Timon és Horváth e tárgy felőli nézetét tanuvallomásokkal igyekszik igazolni, részletesen adván elő a jászói monostor egy 1640-iki, de 1595-ben kelt esketés másolatát, melyben gyorsaságos (Agilis) Káthay Imre tanu azt vallotta, hogy ő néhány évig Fyžér várában határör, a nép nyelvén *székely* (siculus) volt.

Hunfalvy Pál mind e nézeteket összefoglalva adta elé és alkalmazta az erdélyi székelyekre. Az ő nézete ez időben a vág-völgyi székelyekről ez volt:

Pozsony, Nyitra s kivált Sopronvármegyében a Vág helységbeli székelyek (siculi de Vágh) Árpád mellett tűnnek fel, mely fészke volt a besenyőknek; a nagyszombati apátság földje egy nagy erdőig járt a székelyek felé (látható IV. Béla, Fejér által fennebb említett oklevelében), a nyugati székelyek valóság szerint besenyők voltak. A székely, tehát mint Schlözer is állította, nem jelent külön népfajt, hanem határórt, ki bármilyen eredetű lehetett. (Hunfalvy, Ethnogr. I. köt. 361—362. II.) E felfogás, amint Szabó Károly mondja, hypothesis, ellene ő több munkát írt¹⁾ s okleveleket közölt, melyekből kitűnik, hogy a vágvölgyi székelyek nem besenyők voltak, de a belső székelyföldről telepítettettek ki, s a királyt fegyverrel szolgáló, ép oly nemesek és szabadok voltak, mint erdélyi székely rokonaik.

Engem a *székely* név ez ujjonnan felfedezett eredete és jelentése, az erdélyi székelyek földje és lakhelye felőli vélemények e nagy különbözőségének tanulmányozási vágya vitt a helyszínére, s ott a magyar községeket fölkeresve, látás, hallás, régi oklevelek és anyakönyvek segítségével az ott hajdan létezett székelység régi és közelebbi multjáról a következőket jegyeztem fel.

A Vág-völgyi lakosok ma többnyire tótok, csak kevés bevándorolt német, s a szomszéd magyar vármegyéből oda költözött magyar van itt-ott. Morva-Szent-János r. kath. anyaegyház és Székelyfalu — tótul Szekula, németül Zekel — fiókegyház anyakönyvében, mely utóbbi hajdan, az alapító és adománylevelekből, a hivek nagy számából és az anyakönyvi bejegyzésekből láthatólag szintén anyaegyház volt, 1745—1786 között a következő magyar hangzású neveket találtam: Madjerka Mariánna, Madjer János, Maderka (így írva!) Katalin, Bela Magyarka, Magyarics Mihály, Kovács Juliánna. Egy 1665-iki anyakönyvben említve van Malovics Pál és neje, akik György és András nevű fiainak keresztapja Ujfalusi János, keresztanyja Máté Anna Szekulában; 1668-ban Rozgon Ádám és neje János fiának keresztatyja Ujfalusi János, keresztanyja ennek neje Szekulában. Ugyanott előjönnek 1672-ben mint keresztapa Magyar György, Móré Ferencz, Sívák János, Bordács és több magyar név. 1670-ki alapító levelében Ujfalusi János 12 frtot adott a szekulai fiókegyháznak. Egy 1782-ki anya-

¹⁾ A »Székely« nemzeti névről. Századok. 1880. — A magyarországi székely telepekről. Századok. 1880. — Királyi telepítések-e a székelyek? Maros-Vásárhely. 1884. — A székelyek régi törvényei és szokásai. 1889. E két utóbbi, más öt kisebb-nagyobb értekezéssel együtt látható: A Régi Székelység című könyvben, Kolozsvár, 1890.

könyvi bejegyzés szerint szekulai Kagyur Zsigmondnál el volt helyezve 40 frt 6°/_o-tőli kamatra; Mollovits Mihály szekulai nemesnél 10 frt; Medvedi Anna ugyan szekulai özvegyénél 1787-ben 50 frt 6°/_o-ra; 1786-ban összeírta a sz.-jánosi egyház javait Kálmán János úr, ugyan ő a szekulai egyház javait is írásba vette; 1681-ben az új pap így kezdi anyakönyvi bejegyzését: in Szekula natus et baptisatus est infans etc. Máskor így jő elé a község neve: Ex Szecul baptisata est N. N. sat. 1680-ban eléjő Bottházi név, 1688-ban Paulus Ungarus nevű szekulai lakos, 1766-ban eléjő Férczik nevű kereszteltető apa, 1782-ben Ribár György, 1783-ban Eged András; Szent Jánoson és Szekulán a nép között azon monda él, hogy Erdélyből indult ki egy Székely őrvonal, Sátoralja-Ujhelynél volt egyik központja, s végső két pont Magyarország nyugati részében Boleráz, ma Bélafalva és Székelyfalu vagy Szekul=Sicula, ezektől nem messze a Morva mentében, Jakabfalu és Magyarfalu székely hangzású faluk, túl rajtok van a morva föld.

Ugyan a Morva vize mellett Detrekő-Váralján tiz *Zechel* nevű család van, Szeleskuton egy, Konyhán is egy. Utóbbi — amint az ottani plébános levelében írta — eredetileg Jankovich volt, de sok levén e néven s ez házasság útján atyafiságba jövéen a szeleskúti *Zechel*-családdal, ezért nevezték el *Zechel*-nek. A szeleskúti plébános szerint falujában a *Zechel*-nemzetségnév csak mintegy ötven év óta jő elé az anyakönyvekben, s Detrekő-Váraljáról származtak be oda; a detrekő-szentmiklósi anyakönyvben pedig 1790 óta fordul elé e név. Honnan jöttek? az anyakönyvben nincs följegyzés róla, s a ma élő legöregebb emberek sem tudják. A konyhai plébános megjegyezte levelében, hogy ő a felső-szeli községben levő kún telepeket (Colonistae Cumani) székelyeknek gondolja, akik mind magyarul beszélnek. Detrekő-Szent-Miklóson is találtam címere-s nemesleveleket, kiadva Petth Simon György részére 1583-ban febr. 1-én I. Rudolf király által. Kőből épült s tiznél több lakrészt és kamrákat magába foglaló régi háza félig romban ma is fenn van; a falak néhol 2¹/₂ láb vastagok, boltívök lapos kőből való; volt benne egy kápolna alaku, valószínűleg imahely, ami birtokosának nagy ur-voltára mutat, akinek családja ott tartott házi isteni tiszteletet. Ezt a nép ma is *nemes háznak* nevezi, de a régi birtokosok kihaltak s a ház mások kezén van. Az anyakönyvben ily nevek fordulnak elé: Buda, az 1781-kiben Kovácsics, az 1784-kiben Máthé János, mint azon évben elhalt detrekői várispán említetik, mely név előttem székelynek látszik s a bejegyzés azt mutatja, hogy

Detrekővára még akkor fennállott s benne magyar várispán lakott; az 1754. és 1784-ki anyakönyvben is volt néhány magyar nemzetségnév: Bokros, Ilkó, Miksa családok, mindhárom székely név.

Kukló községben szintén a Morvavölgyben találtam két czímeres nemeslevelet, egyiket III. Ferdinánd király 1649-ben május 21-én adta Kubovich György hívének és Erzsébet nevű nejének, s Mihály és Albert fiaiknak. A nemeslevél aláírója a királyon kívül volt gróf Zrinyi Miklós, Magyarország, Dalmatia, Croatia és Sklavonia bánja és királyi főlovászmester; a másikat I. Lipót király adta 1659. aug. 23-án Malczovich Márton hívének és Kata nevű nejének és szintén Kata lányának, aláírta a királyon kívül Zrinyi Miklós bán és főlovászmester, kihirdettetett Pozsony vármegye közgyűlésén 1661 decz. 2-án; az eredetiből átiratban kiadta a családnak a pozsonyi káptalan 1837 jún. 15-én. E községben a nemesség és község kettős jurisdictio alatt élt. A nemesek főtisztje hadnagy volt, a községé bíró, mindkettő saját hivatalos pecsétet használt, a nemeseké egyenesen álló paizsban lovon ülő vitéz, kivont karddal, e paizs felett hármas domb, a közbülsőn könyöklő kar kivont kardot tartva; a község pecsétjén — melynek pártfogója Szent István — ezen királynak koronás mellképe van, kezében koronát tartva, s azt Szűz Máriának felajánlva, körirata ez: SIGILL. COM. KUKLO. Ao 1791. Kuklón ma is 50—60 régi nemes család van, nemes levelet birnak: az Adamovics, Melsiczky, Török, Moró, Markovics, Pöstényi s több más nemzetségek.

Nagy érdeklődéssel érkeztem Vág-Szerdahelyre és Vága községbe. Az első anya-, utóbbi fiók- vagy leányegyház. Anyakönyvük egy, s kezdődik 1697-ben. Vág-Szerdahelyen a következő magyar nevű családokat találtam bejegyezve: Szabó, Kovács, Sulok, Juhász, Markó, Gyöngyösi, Szücs, Szakács, Nagy s még többek. Régen máskép volt — jegyzé meg Vojthek József plébános — ma alig beszél a községben magyarul 15 ember . . . Vágán csekély kivétellel a székelyek között — főleg Háromszéken — ma is fennlevő régi magyar családnevekkel van telve az anyakönyv, ilyenek: Forró, Torma, Szálai, Kemény, Horváth, Apponyi, Palkó, Balázs, Magarnik, Czakó, Farkas, továbbá: a Lakatos, Bakó, Mohai, Nagy, Simkó, Puskás, Józsa, Molnár, Sebők, Kovács, Fertős, Havas, Bossányi, Lovas, Tar, Gáspár, Kiss, Józsa, Göcsi, Módi. Az 1804-iki anyakönyvben más, újak fordulnak elé, így: Takács, Kobolt, Botka, Váczi, és akik a régi anyakönyvekben is benne voltak, a Forró, Czakó, Józsa — mind székely hangzású nemzetségnevek.

Vága tiszta magyar falu és nagy község, 2057 lélekre megy lakóinak száma. A Farkas és Varga kihalt nemzetségek ezímeres nemesek voltak, a többi 1848-ig jobbágy. Győry István községi fő iskolatanító, — aki 50 év óta szolgál a községben — Vága népe őseredete iránti kérdésemre úgy nyilatkozott, hogy ő 1840—1843 körül hallotta idevaló öregektől, hogy a régi időkben néhány székely, köztük Nagy János ide beszármazott, s azoktól terjedett el itt a székelység. Ma ezeknek utódai nincsenek. Ő sem tud e hagyományról többet s más székely hagyomány sincs fennmaradva a községben. De a népnek arcszíné, erős, izmos testalkata, vérmérséklete és kedélye székely rokonságra mutat. Önérzetes, bátor, férfi és nő közép természetű, jobbadán gesztenyeszín barna, a régi aranyosszéki és marosszéki székelységhez hasonlók; a férfiak szebbek, erőteljesek, azért a szaporaság köztük nagy; a férfiak kedvencz állata a ló, s már a 6—7 éves gyermek jól megüli; a katonaságot kedvelik, s többnyire huszároknak sorozzák be. Férfi és nő rendkívül munkás, vetélkednek egymással szorgalomban és takarékoságban. Ezért vagyonosak is. Minden lehető utat-módot kitalálnak, hogy mindig munkájuk legyen, s vagyonukat gyarapítsák. Vága magyar népe erős hazafias érzelmű. Kossuthot, mint a nép nagy jóltevőjét tisztelik, s fiaikat egész utcaszámra nevére kereszteltetik.

Nézzük már most a mai tények és a régi történelmi adatok tanúságait összefoglaltan.

Ha a Vág- és főkép a Morvavölgyben szórványosan ma is meglevő székely nyomokat és emlékeket összefoglalva az oklevelekben és krónikákban levő adatokkal egybevetjük, a vitás kérdésre sok világosság derül, s megtudjuk: kik voltak s miként juthattak e két helyre a magyar hajdankorban a székelyek, s mikor s mi okból alakultak a székely telepek? A *Névtelen jegyző* azt írja a XII-ik század 9-dik vagy 10-dik tízedében, hogy honfoglaló őseink (nyugat felől) a magyar birodalom határául a Vág és Morva vizét állapították meg, azt földvárakkal s más erősítésekkel biztosították s őrizetére besenyőket rendeltek. Ezt a krónikák s okleveles emlékek egyaránt igazolják. A besenyők állandó ott lakók voltak. De szükség volt még egy más harczias nép segélyére is. Ezek az erdélyi székelyek voltak. Királyainknak részint rokonsági, részint fegyver- és más szerzett jogon támadó háborus viszállyai Morváért, Styriáért, és Ausztriáért ez országok fejedelmeivel. II. Gézától (1141.) kezdve, IV. gúnynevéen Kun László királyig (1290.), sőt egészen III. Endréig, melyek másfél századig tartottak. Egyszer egyik, máskor a másik fegyveres seregei

törttek be szomszédja és ellenfele országába, dulva, rabolva, egymás alattvalóit kiirtani igyekezve. Ez idő alatt tűntek fel e-határszéli vidékeken a székelyek. A *Névtelen jegyző* szerint Trencsén vár már a honfoglaláskor létezett s a XIII. századi oklevelekben több trencsini várispán közt 1247-ben Bogomir nevű székely ispán is említetik, mint a Vág melléki székelyek ispánja. Gál László, a székely őstörténetek alapos ismerője szintén említi kézírataiban 1250—1276-ról Adorján Istvánt, mint a székelyek ispánját, aki ellen azok Béla király előtt panaszoltak. Szabó Károly fenn említett művében *vág-völgyi székely századot* és *székely ispánt* említ. Egy 1258-ki oklevélben pozsonyvármegyei Boleráz falu nyugati határa s a kis Kárpátok nagy erdősége a vág-völgyi székelyek területével határosnak iratik. A székelyek az Árpád-házi királyok alatt azoknak Ausztria ellen viselt háborúiban mint ifjászok legtöbbszörre a besenyőkkel együtt az első hadsorokban vettek részt. Így 1146-ban II. Gézának Henrik, II. Endrének 1233-ban és 1234-ben II. Fridrik osztrák herceg ellen viselt győzelmes hadjáratában. Ottokár cseh király 1260-ban panaszolta a pápához írt levelében, hogy IV. Béla király ellenfele, széke-lyeket (siculos) és más pogány népeket s valószínűleg a kereszténységre még akkor át nem tért kúnokat vitt ellene harciba, de ő Isten segítségével legyőzte s békekötésre kényszerítette. IV. Béla és V. István a cseh királlyal és osztrák herczeggel 1246-tól 1272-ig folytatott háborút Styriáért és az osztrák herczegségért. Az első háborúnak az 1254-ki békekötéskor vége az lett, hogy Béla 16 éves fiát, Istvánt Styria herczegévé tette, az 1264-ben vívott második hadjáratnak ellenben az, hogy a király Styria birtokáról lemondott, csak címét tartva meg. Hogy e megalázó békén megnyugodott, fiával, Istvánnal való belviszongása okozta, aki elvesztvén a styriai herczegséget, atyjától érette kárpótlást kért. Ez még jó előre, 1260-ban vagy 1261-ben őt erdélyi herczeggé nevezte ki s birtokába adta a Székelyföldet körítő keleti Kárpátoktól nyugatra a Tiszáig terjedő országrészeket, a hol mint ifjabb király, Erdély hercege és kúnok ura, királyi fénnnyel és teljhatalommal élt, külön királyi udvart és kancellárt tartott, aki a kalocsai püspök volt, külön udvari méltóságokat állított fel, az adományozás királyi jogával élt, hadsereget, váraiban őrséget és parancsnokságot rendezett be, s nagyravágyása és tanácsosai még többnek követelésére sarkalták. Végre erőszakhoz nyúlt: elfoglalta a király és testvére, Anna, gallicziai herczegné Magyarországon levő várait és birtokait, azon ürügy alatt, hogy azok az ő ország részében vannak, amiből atyja és közte

háború következett, az ország két táborra oszlott, egyik az öreg, másik az ifjú király mellett fogott fegyvert. Béla király fia nejét és fiát Patak várából erőhatalommal elvitette, az ifjú király Erdélybe menekült, s a székelység közelében Fekete-halom várában vonta meg magát, ott készítvén el védelmi tervét. Az erdélyi részekben lakó híveit atyja üldözéséről értesítvén, őket maga mellé fegyverre hívta fel, várparancsnokait védelmére s a netalán atyja által ellene küldendő seregek szétverésére szólította. A nemzet rokonszenve mellette nyilatkozott s csakhamar oly hatalmas sereget gyűjtött zászlói alá, hogy atyja hadait legyőzte, Déva és Hunyad vár parancsnokai az ifjú király ellen küldött segélycsapatokat szétszórták, s Béla királynak fia általi legyőzetését is meg kellett érnie, a kinek akkora lett a magyarok előtti tekintélye, hogy az 1267-ki országgyűlés törvénycikkeit atyjával és ifjabb Béla testvérével együtt írta alá, mint Magyarország ifjú királya s *Erdély hercege*. (Vestig. Comitior. 134. l.)

Az ifjú király balsorsában iránta való hűségét leginkább bebizonyította a háromszéki s főleg Kézdi és Orbai széki székelység, mi által királyi jóindulatát nagy mértékben megnyerte. A király elismerő volt a székelyekhez: egyeseknek is adományozott birtokokat; de ekkor adományozta a Kézdi széki székelyeknek együttesen az Aranyos és Maros folyók között fekvő s Thorda várához tartozó Aranyos földet, melyen V. István és IV. László mint adományozó, III. Endre, mint az 1291-ben névszerint megerősítő királyok idejében 29 faluból álló Aranyosszék, mint ötödik székely szék megalakult.

Elhalván az öreg király 1270-ben, utána fia, István következett, a ki két évi uralkodása alatt Ottokár cseh király és osztrák herceg ellen két nagy háborút viselt; hadai megjárták Ausztria és Morvaország földét; bizonyos, hogy abban első sorban a vág-völgyi székelyek vettek részt, de az erdélyi székelyek előtt kedvelt király zászlói alól ők sem maradtak ki. A hadi szerencse nem kedvezett, Istvánnak békét kellett kötni; ő visszakapta Köszeget a többi várakkal és vármegyékkel, de lemondott Styria és Karinthia iránti igényéről maga s örökösei nevében, valamint azon királyi Clenodiumok visszaköveteléséről is, a miket testvére, Anna, csellel vitt a cseh királyhoz, u. m. a koronáról, kardról, arany lánczról, nyaklánczról, arany csészékről és más drágaságokról.

Szerencsésebb volt a Bolgárországgal viselt két hadjárata, melynek következtében az országot Magyarországhoz, czímerét többi királyi czímereihez csatolta, mely harcában — föltehető — hogy az erdélyi székelyek is részt vettek.

V. István halála után fia, IV-ik László szintén többször folytatott háborút Ottokárral, míg 1278. aug. 28-án Ottokár serege egészen szétveretett. László, hogy a kúnokat megnyerje, kún leányt vett nőül; de ez igen kedvezett véreinek, a kúnok éreztették az udvarnál való befolyásukat a magyarokkal; ezért, de Kuthen vezérük megöletéseért is a kúnok közt a király ellen lázadás tört ki. A király és ország elrendelte, hogy költözködő életüket szüntessék meg, telepedjenek állandó helyre s legyenek keresztényekké. Ezek ellenszegültek, a nagyobb rész elhatározta, hogy régi hazájokba visszatérnek, tényleg el is indultak Erdély felé, a hol a Mezőség vidékén a Hód vagy Hódos taváig érkeztek. A király erről értesülvén, Lőrincz erdélyi vajdának meghagyta, hogy sereget gyűjtven, lázongó alattvalóit az országba térítse vissza. A székelyek már akkor új lakföldjükön, a Mezőséghez közel voltak megtelepedve. A vajda magához vevén őket, Kolozsvár felől a leendő harc helyére véletlenül megérkeztek. A király maga is jelen volt, a kúnoknak könnyű lett volna dolguk békés elintézése. De ők harczot kívántak, sőt a királyt magát elfogni s koronájától megfosztani akarták. A harc elkezdődött, győztes a királyi sereg lett, a kúnok leverettek. A király egy magas hegyről nézte azt — mondják az egykorú emlékek — s megvallotta, hogy a székelyek oly vitézül harczoltak, hogy megelégedését teljesen kiérdemelték. (Fejér, V. III. 124. l. Thuróczy II. C. 68. l.) Egy későbbi harczban, mit a királyi sereg a tatárok ellen Thorockzónál szintén Erdélyben vívott, a székelyek ismét nemcsak hősi bátorsággal harczoltak, de a királynak szükségében ajándéku 80 lovat adtak. Mindezekért a király, az atyja által nekik adományozott Aranyos földé birtokában őket örökre biztosította és megerősítette, s vitézi érdemeiket a jövő kor buzdítására dicsérőleg emlékezetben hagyta.

Meghalván a harczias király, 1291-ben III-dik Endre is megtámadta Ausztriát, de Albert herczeg legyőzte hadait, elfoglalta Pozsonyt, Nagy-Szombatot és vidékét majdnem a Vág vizéig, s Magyarország uralkodó-házának nagy válsága a nyugati határokat idegen kézben találta és hagyta. Mint fentebb érintve volt, az aranyosszéki székelyek adománylevelét ezen király is megerősítette, az akkor ujonnan alakult székely falukat névszerint megnevezve, melyek közül ma 13 nem létezik, *Bogát* pusztává — *praedium* — lett.

Egyfelől a csaknem folytonos harczok alatt, másfelől mert a királyok testvérei és fiai, mielőtt a trónt elfoglalták, mint királyi hercegek (egy meg is volt mint társ-király koronázva), I. Béla után Erdélyt vajda által igazgatták, így Sz-

László, II. Endre, IV. Béla, V. István; ott is laktak, némelyik királyi udvart tartott, az adományozás királyi jogával élt — a harcokban és uralkodói teendőik végzése alatt tehát elég alkalmuk volt a székelyek katonai bátorságát, ezeknek a háborúk színhelyét s az osztrák határtartományokat megismerni. A királyokat az ország védelme s határainak kiterjesztése, a székelyeket a haza védelmének köteletségén kívül a hadi zsákmány reménye indíthatta e táborozásokban való részvételre. A királyok maguk is sokszor jelen voltak a harcokban, ez az adománylevelek indokolásából látszik; ismerték a különböző hadesapatok katonai értékét, igen a székelyeket is. Úgy látszik, hogy főleg IV. Béla országa nyugati határain a tatárjárás után pusztán maradt várak, faluk és helységek benépesítése s a királyi várvédelem gyarapítása végett, a már létezőkhöz, a belső Székelyföldről hívott és telepített székelyeket; lehet, hogy azok is vesztett csaták után — a mint az lenni szokott — a községekben itt-ott élő székely atyafiakhoz huzódtak s megtelepedtek, vagy a királyi várföldekből lakhelyet és birtokot kaptak, katonai szolgálat kötelezettségével, őket *százakba, hadnagyságok alá osztották*, nekik az erdélyihez hasonló katonai szervezetet adtak, s legfelsőbb tisztjük egy, a király által kinevezett székely ispán volt.

Ily telepek lehettek a fennemlített Bolerázon, Morva-Szent-Jánoson, Székelyfalyán, Detrekő-Váralján s a köztudatból kiveszett több más helyeken. Az általam felhozott tényekből s hagyományos emlékekből s Szabó Károly említett műve oklevél-adataiból látszik, hogy a Fejérhegységben létezett váraknak is ily őrségei voltak. A vár-rendszer megszűnése s az Árpád-ház kihalása utáni válságos harcok a székely telepeket is eltemették. Azt, hogy az őrtelepekből többet s nagyobb bizonyossággal nem ismerünk, hogy szervezetüket és régi alakjukat, a vág-völgyi székely ispán jogkörét nem tudjuk, a hatósága alatt volt fegyveres nép számát illető adatok elpusztultak, s az ott király nemeseiként katonáskodott székelység legtöbb helyen csak mint sejtetem él, egyedül Vágán maradt fenn rá ismerhetőleg, sajnálhatjuk, nyomozhatjuk tovább is, de most világosságra deríteni nem tudjuk. Azonban nagyobb érdeklődés, és az ottani értelmiség részéről a községekben és létező levéltárakban való huzamosabb kutatás tán később napfényre hoz oly adatokat, a melyek előttem, átutazó előtt rejtve maradtak.

Az írói véleményekről tüzetesen hátrább szólok.

IV. Biharvármegyei székely telepek.

Negyedik célja utazásomnak a *biharvármegyei hajdani székely telepek nyomának fölkeresése s mai állapotuk megismertetése*. Szabó Károly »*A régi Székelység*« című művében összeállította azon történelmi adatokat, melyek a telepek hajdankori nevét s ottlétét igazolják. Mint ilyen ismertette a már II. Endre király korában valószínűen a bihari várhoz *Széköl* (secul) *száz* név alatt hadi szolgálatokat tevő székelyeket, a kikből alakúlhatott a mai Székelyhid mezőváros és Székelytelek község. Annak igazolására, hogy Székelytelek már 1217-ben (falu) villa volt, felhossa Telegd, Adorján, Albis és Sályi azon vidéki községeket, melyeket szintén székely telepeknek mond, s véleményét a csiki székely krónikából vett érvekkel támogatja. Én csak a két első községet kereshettem fel, a mit futólág láthattam, itt következik.

Székelyhid régen koronabirtok volt, a mit az erdélyi fejedelmek birtak, vagy híveiknek írták be (inscriptió) meghatározott évekre, a birtoklás többnyire 99 évre terjedett. A fejedelemség megszűntével a királyi fiskus kezére jött, s uradalmi főtisztok (praefectus) kezelték. A történelmi és statisztikai íróknál (Vályi, Fényes sat.) a következő följegyzések vannak róla:

Székelyhid magyar mezőváros, Biharvármegye székelyhidi járásában, Debreczentől és Nagyváradtól 3—3 mértföldre, postaállomás van benne. A város egy része kies dombon fekszik, s annak hajdan *Székely város* volt neve. Ez világosan mutatja, hogy első lakói székelyek voltak, külön bírása s az első keresztény századokban katolikus temploma és egyházközsége, míg a hegy alatt a lapályon elterülő, úgynevezett alsó városon a reformáció után a reformált lakosok alkottak egyházat. Ez neveztetett *Székelyhid*-nak, s szintén külön bírása volt; de a múlt század vége felé a kettő egyesült s az utóbbi nevet vette fel.

Nevezetes régi romladozott vára, Fényes szerint, a ki művét 1851-ben írta, akkor földdel benőtt rom volt, a várostól észak felé a rétek között. Mikor épült? nincs tudva, a krónikairók nem jegyezték fel. De az építés módja nevezetes, azért, mivel a vízbe levert czövekek közé rakott vastag falai szintén vastag gerendával voltak beborítva és földdel meghordva, a várfeneknek egész területe ismét keményen kiégetett téglából rakott fallal volt körülkerítve és megerősítve. Úgy látszik, a vizen, áthidalással épült várról van a Székelyhid

elnevezés. Így állott fenn e vár 1663-ig, a mikor a váradi basával kötött egyezség következtében lerontatott s többé föl sem épült.

Székelyhid népe nagyrésze ev. reformált és r. s görög katolikus. A térben levő református templom egy régi modorban épült zárdához hasonlító úri kastély, a templom annak tartozéka volt, a reformációkor ment az ev. reformátusok birtokába, 1714-ben ujttatott meg. A hegyen épült r. kath. templom 1764-ki alapítványi épület, új ízlésű és jól felszerelt. A város az uradalom központja és feje, de tulajdonosa gr. Sztáray Gusztávné s fia gr. Stubenberg József. Ez állapot e század első felének utolsó éveiből való, írója, Fényes Elek azt is megjegyezte, hogy Székelyhid Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspöknek szülőföldre.

Hogy a nemzetiségi viszonyok mai állásából — a meny nyire ez tehető — a múltra nézve némileg tájékozva legyek, megtekintettem a r. kath. egyház házassági, születési és kereszteleési anyakönyveit, melyek 1714-en kezdve kevés megszakítással máig terjednek. Az 1718-ki *kereszteleési anyakönyvben* ezeket a tiszta magyar neveket találtam: Szabó, Balogh, Kis, Molnár, Békey, Balázs, Pető, Bende, Juhász, Bakó, Biroga, Benkő, Fekete, Radday, Forray, Boda stb. A *születési anyakönyvben* 1772-ben mind székely hangzású magyar név jó elő: Göde, Botka, Hajdu, Kállay, Kálmán, Biró, Ertsei, Sipos, Pogány, Vincze, Mikes, Bernáth, Máthé s még sok más. Ezek ma is majdnem mind fennvannak az erdélyi székelyeknél.

A hajdani századokat, a midőn a nép Bihar és Várad váraihoz tartozott mint várjobbágy és király nemese, nagy idő választja el a mai kortól, a népet a harezok kiirtották, a török, mongol, tatár leölte vagy rabságra vitte, a megmaradtak külalakja és jelleme elváltozott vagy átalakult, de nevök ma is régi ittlétükről s székelységökről tesz kitörülhetetlen tanúságot.

Székelytelek, vagy a mint nekem Popovics Vazul helybeli gör. kath. lelkész úr a falu nevét *Naplóm*-ba oláhosan beírta: Sititelec = Szityitelek, falu Biharvármegye tenkei járásában Belényes vidékén. Az 1828. jan. 4-diki hivatalos összeírásban e tiszta magyar vagy magyaros hangzású nevek fordulnak elő: Rózsa, Kis, Cziger, Czitz, Csarna, Szarka, Boros, Gális, Has, Hegedüs, Balázs, Papp, Buda, Lukus, Andor, Sala, Csorba, Lantsa, összesen 146 családfő közül 131 jobbágy, a többi zsellér és lipitor (másnál vendégül lakó), ezek közül magyar nevű 57.

Fényes leírása szerint Székelytelek dombos vidéken fekszik, Váradhoz $2\frac{1}{2}$ mértföldre, lakosai közül volt 519 gör.

kel., 170 gör. kath., 8 ágostai hitvallású, 2 zsidó, mai lakosainak száma 935 lélek, közülök 25 r. kath., 245 gör. kath., 645 gör. kel., 3 ref., 19 izraelita. Határa 2000 hold, földje agyagos, közepes termékenységű, cser- és tölgyerdője sok és szép, rétjei hegyen jók, birtokosa a nagyváradi káptalan.

A falu egy menedékes emelkedésű hegyhát kettős halmán terül el, egyiknek neve *Csonk*, a hol inkább gör. katolikusok laknak, templomuk és papjuk is ott van, a másiké *Domb*, a hol a gör. keletiek laknak, s templomuk szintén ott van. Mindkét elnevezés magyar alakjában él az oláhok ajkán is. Felvilágosításaimat a gör. kel. lelkész úrtól kaptam. A falu nagy területet foglal el, lakosai jól elférnek földén s határuk is elegendő. A lakótelkek nagyok, udvaraik tágasok, tiszták, a házak, mint a székelek és palóczok közt, többnyire az útig ki vannak építve. deszkázott tornácczal, zsendely vagy szalmazsúppal fedetten; elől van a pitvar, azután a lakó szoba, kamara, hátulsó szoba, melléképületek, kút, a kerteket eső és hó ellen vesszőből font vastag lészás fedél védi s izmos támaszok tartják. A lakoszobák egyszerű bútorokkal vannak ellátva: kezdetleges székek, lócza, asztal, ágy stb. ágy- és fejrénemű fejtővel vagy színes pamutfonallal van kivarrrva.

A nép — férfi és nő — bihari oláh típusu, testalkatuk izmos, növésiük egyenes, arcuk szikár, a férfiaké borotvált, de bajusztot viselnek, bőrük feketébe menő barna, maguk tartása magyaros, bátor tekintetűek, viseletök az, a mi a bihari magyarságé.

Elé kértem a lelkész anyakönyvét, a mi csak e század közepéig megy fel, s benne e magyar vagy magyaros hangzású neveket találtam: (Sarno = oláhosan Ciarno, Czicz, Szarka = oláhosan Szárku, Galis, Csiger, Lukus (a székeleknel: Lökös), Dávid, Budeu = Buda, Kis, Pogány, Onkis. Az 1828-ki összeírás nevei többnyire ma is megvannak a faluban. A házak száma 170, volt 131 jobbágy, 4 zsellér 8 lipitor.

Kérdezősködtem a határrészek, dülők neve iránt, rámutatva a falutól délkeletre egy magasan fekvő nagy erdőre s kérdém nevét: Szárhegy — felelé a lelkész. Oláhul is úgy hívják? kérdém. A lelkész *igen*-nel felelt. Ez magyar név, mondám neki. Azt én is tudom, de csak utolsó felét, a *hegy*-et értem belőle. Megmondám a *Szár* ősmagyar jelentését, a pap örvendeni látszott és csodálkozott, hogy ők nem tudták, mit beszélnek és neveznek meg. Ezután kérdeztem tőle: nincsenek-e itató válluval ellátott mezei kutaik vagy forrásuk? De van egy különösen bőv vizű, a mit a barmok itatására használnak,

neve: *funtina puszta* = pusztai kút; van tovább *egyházasso* nevű határrész, a mit oláhosan ejt ki a nép, de hogy az tiszta magyar szó s egyházi birtok volt, maga a szó mutatja — az egyház ismeretes, az *aszó* völgyet tesz ó-magyarban.

Bunyitay Vincze nagyvárad kanonok úrtól, mint e vidék legjobb ismerőjétől még a következő magyar vagy magyaros kiejtésű határrészek nevét tudtam meg, melyeknek teljes hitelességére elég az ő neve.

Hármaság = erdő, oláhul is így hívják.

Nagy tó = oláhul: Tó csel mare.

Bikallo = oláhul is így ejtik ki.

Haraszt = oláhul is így ejtik ki.

Rekeszvölgy = oláhul Vale rekeszulu.

Kuras tó = oláhul is így.

Csuda völgy = oláhul Vale csudakulu.

Kankut = oláhul kan kutja.

Hajom-ága, Kirts-ága, Paró hágója = Paro hágulu.

Ezek meggyőzhetnek arról, hogy e falut az ős hajdanokban székelyek szállották meg, ők adták nevét, ők nevezték el az erdőket, mezőket, kútakat s forrásokat. A régi Bihar vára katonai őrsége (milites castrenses) közé tartoztak s az ő nevök maradt fenn a Várad Regestrum *Scetul zaz* nevében.

Szabó Károly említett művében a széköl számról és székely telekről is szól s azt véli, hogy a széköl százból keletkezett Székelyhid és Székelytelek, mely akkor Székely falunak (villa Scecul) neveztetett; székely telepnek mondja a szomszédos Sályit, Telegdet és a régi Adorján várát. Bunyitay Vincze nagyvárad tudós kanonok: *Biharvármegye oláhjai és az Unio* című akadémiai értekezésében érdekes felvilágosítást ad Székelytelekről, Mező-Telegdről és a belényesvidéki oláhságról; kimutatja, hogy ők az egész vármegyében késő beszármazottak, nem őslakók; a legelső oláh falu *Oláhtelek* név alatt 1283-ban fordul elő, 1395-ben Súlyomkó várhoz tartozott, 1490-ben még van róla emlékezet, de azóta végkép eltűnik. 1574-ben Bécsben élő püspökének azt írja a káptalan, hogy az oláhok, kik az erdőkben és hegyeken szeretnek lakni, még mindig eredeti nomád életet élnek, azért falvaik neve sem mindig állandó. A telek szó Bunyitay szerint világosan betelepülőt jelez. Betelepedők voltak a székelyek is, mint katolikusok, az oláhok csak a XIII—XIV. században kezdték oda letelepedni a földesurak biztatására, a kik rengeteg erdőiket nem tudták értékesíteni másképp, mint hogy a pásztorkodó oláhoknak adták ki, a kik disznóikat, juhaikat, kecskéiket ott legeltették, 9-det, 10-edet és ötvenedet fizettek. Így terjedtek ki a vármegye

hegyes és havasos vidékeire. A magyarság a tereket foglalta el, kitéve a dúló ellenségnek és elvérezve az örökös harc alatt. 1240—42-ben a mongolok, azután a tatár, 1475-ben a török, 1514-ben a paraszt fölkelés pusztította, 1588-tól 1604-ig német és rácز betörés, 1661-től 30 évig a vidéket kiélő és kiölő török, 1695-től 1704-ig tatár és rácз ölték s vitték rab-ságra a magyarságot. A kik életben maradtak, ott hagyták lak-helyeiket, határaikat, a magyar faluk elpusztultak. Debreczen 18 □ mértföld határa 18 faluéből alakult, Nagyvárad fél-akkora határa felényi elpusztult faluéből. A belényes-vidéki falukat akkor telepítették be a nagybirtokosok, a régi elpusztult faluk többé nem épültek fel s nem népesültek meg. Oláh kenézek fajukbeliekkel telepítették be azokat. 1714-ben a váradi káptalan tisztje azt írta gr. Csáky Imre püspöknek, hogy Belényes vidékén alig van 5—6 oláh falujánál több; két évtizeddel később azt írják a tiszték hogy az oláhság özönlik be a vidékre, a XVIII-dik század vége felé már tetőpontján volt az oláh telepítés s a magyarság mindenütt el volt nyomva. Maga a vármegye azt jelentette felsőbb helyre a XVII-dik század elején, hogy a vármegye azon része, melyben a magyarok laktak, pusztává és néptelenné lett, s alig hihető, hogy többé a községek megnépesüljenek.

Igy és ekkor pusztult ki a székelység is Székelytelekről, s falujokat, határukat oláhok foglalták el. Egyházuk még a múlt század elején is oly kezdetleges volt, hogy az isteni tiszteletre tókálással (két ágas fára felfüggesztett deszkadarabon való fabotocskával kalapálással) adtak hírt, az áldozó kehely viaszból volt, később harang helyett csengetyűt használtak, a mi Erdélyben is az oláhok között szokásban volt; főhelyükön Belényesen az első haranglábat 1726-ban állították fel, (kőtorony helyett egy kis fa alkotványt)... S ma hová haladtak elő! Szép templomuk, tornyuk s nagy harangjaik vannak.

Ezekkel egészen ellenkezőt állít Jerney 1844-ben írt *Keleti Utazásában*. Szerinte a váradi Regestrumban 1219 évre a 17. §-ban említetik villa *Zecul*, 1217-re a 208. §-ban Bihariensses de Centurionatu *Sceculzaz*, 1216-an ismét villa *Scecul* = Székelyfalu, Székelytelek. E szerint Biharváranak egy század osztály-vidéke (járása) székely névvel jelöltetik, hihetőleg az ott lakó besenyő székely népségtől (257. l.) Jerney szerint a Biharban levő *Székelyhid*, németül Sichelhidnak mondatik, s ez valamint a pozsonyvármegyei *Székelyfalva*, a mit a németek Sekel-nek, a tótok Szecul-nak mondanak, úgy Tolnavármegyében *Kis- és Nagy-Székely* faluk, Szabolcsban is *Székely* nevű falu besenyő székelyektől inkább kaphatták nevö-

ket. Sőt Jerney az iránt sem bizonyos, hogy a *Névtelen jegyző* által (c. L. LVI) említett *Siculi* és *sycli* név az erdélyi vagy magyarországi székelyeket jelezte-e? Én hátrább erről is szólok.

Fől kell vala még keresnem a szabolcsvármegyei *Székely* és *Szakoly* községeket, valamint a Királyhágó nyugati alján elterülő *Báródságot*, mely a XV-dik században Magyarország és Erdély közötti e nagy átjáró út közelébe határőrül volt elhelyezve, népe és falvai egykor Sólyomkő várához tartoztak, s bár nyelvök oláh volt, nemesi szabadságot élveztek. De szabadságidőm kitelése utamat félbe szakította. Maradjon hát ez fenn egy további nyomozódónak, a ki a mit én elkezdtem, folytassa és pótolja s fogyatékos följegyzéseimet igazítsa meg.

V. Kutatásaim eredménye a felforgó vitás kérdésekben.

Első a palóc-székely rokonság. E rokonság nemcsak tájszólási, de ethnographiai, gondolkozásmódbeli és érületi, műveltségi és jellemi rokonság. De politikai tekintetben különböznek egymástól. A palócok 1848-ig jobbágy viszonyok közt éltek, a székelyek ellenben történeti emlékeztől fogva mindig egyenlően szabadok s nemesek voltak. A palócok földesuraikat szolgáló, közterheket viselő nép, a székelység, mióta e földön lakik, mindig katonailag szervezett, különálló s önkormányzattal bíró nép, melynek kebelében ősidőktől fogva a XVI. század közepéig a hadnagyság és bíróság két főhivatalát nemek és ágak szerint viselték, azután fő- és alkapitányait, törvényszéki bírúkat és alsóbb tiszteiket szabadon választották, csak legfőbb polgári és hadi tisztségüket, a székely ispánt nevezte ki a király, a kinek czíme maig benne van a magyar király czímében. Történeti múltjukban van azonosság. Egyikről sincs maig teljes hitelességgel kimutatva: kik voltak ősök? minő hunn, kazar, kún, besenyő vagy magyar nemzetből eredtek? mikor telepedtek mai helyökre? Számos vélemény ismeretes mindenikről, a mint látók, de a döntés még hátra van. Nyelvök nagy rokonsága bizonyíték arra, hogy egykor egy nép voltak; de Ázsiában volt-e ez, a Volga és Tanais melletti őshazában, vagy Európába érkezésök után Etelközben vagy Kis-Szkythiában a Fekete tenger környéken? Ez még nincs felvilágosítva. Mikor lesz? a jövő kérdése és feladata. A székelységről most készül két mű. Derítnék-e a kérdések ezredéves sötétében valami világosságot, vagy a hol sötétség van ma, ezután is az lesz? a jövő mutatja meg.

Második a göcsejiség. A miket a palócokról mondtam,

azok közül csak a nyelvjárás és ethnographiai viszonyok mutatják a göcsejieknek palócz-székely rokonságát. Itt is mint történelmi talány áll a vizsgáló előtt: kik e népnek törzselődei? mikor s hol vált el másik két rokon társaitól? mikor s minő néphullámozás vagy harci vészek következtében vetődött e sajátos nyelvjárású és szokású magyar néptöredék mai lakhelyére? Attila birodalma szétbomlásakor s fiainak Pannoniában elvesztett csatái után? vagy később a gépida és avar uralom alatt? S mely viszonyok között történt ez? eldöntetlen kérdések. Toldy Ferencz a göcsejit hunn vagy kún nyelvmaradványnak tartja, s a palócz nyelv egyik ágának, (Irod. Tört. I. köt. 22. l.), Torkos Sándor (M. Nyelvészet 1858. I. k.) nem csupán nyelvjárásnak, de régi, épebb korában, inkább más nyelvnek véli. Vass József — mint fennebb láttuk — a göcsejit hunn-avar ivadéknak véli, a mire Hunfalvynak, mint szaktudósnak ellenkező nézete szintén fennebb érintve volt. Szeder Fábiánnak a palócz nyelvet illető azon véleményére, a mit szintén említettem, hogy azok a szittyá nyelvnek módjából sokat megtartottak, szintén illik Hunfalvy kétkedő észrevétele. Itt is a jövő ad — ha ad — több világosságot.

Harmadik a hajdani vágvölgyi székelyek mai állapota felőli nyomozódások történelmi eredménye. A mint az olvasó észrevehette, a vág-völgyi székelység kérdésének sarkpontja, a Timon által felállított azon téves értesítés, hogy a *székely* szó synonym az *ör* és *határör* szóval. De előadásának biztosságában ő maga sem bízott, Hunfalvy pedig ezt jókor észrevette, amit társai nem, s szükségesnek tartotta, hogy álláspontjuk védelmére új bizonyítékokat keressenek. Találtak is két tanuvallató levelet, 1595-ből, kettőt 1615- és 1640-ből, a hol a fizéri és regéczi várak erdőinek és hegyeinek három magyar őre a nádor és a konvent kiküldötte előtt magyarul azt vallotta, hogy ők a nevezett várakban több-kevesebb évig *siculus*-oknak, a magyar nép által használt nyelven (usitato nomine) *zekelek*-nek nevezettek; hét más abaujvármegyei tanu közül kettő, s illetőleg ezek egyike, azt vallja, hogy ő, a mellé választott más társaival, akik a magyar nép nyelvén (vulgo) *zekelek*-nek nevezettek, a fizéri erdőket kerülték, a másik pedig azt, hogy őt regéczi *siculus*-nak = *zekele*-nek hívták (se *siculum* Regéczensem, *zekele* vocatum). Tovább ismét három zemplénvármegyei valló közül egyik azt vallja, hogy mindkét fél székelyei (*siculi*) együtt őrizték az erdőket, a második így vallott: ő többi *székely* társaival (cum reliquis collegis suis *Zekelianis*), a harmadik: hogy ő regéczi *székely* társaival (cum aliis *siculis* Regéczianis), a kik mintegy százan voltak,

örkődtek az erdők és határok felett. Az 1615 és 1640-ki magyar oklevelekből Hunfalvy ezeket emeli ki: hogy azokban *fyzéri zekelek*, *régi zekelek* fordulnak elő, s egyik u. m. Paskó István azt mondja, hogy ezt ő mind *régi székelyektől* hallotta bizonyosan.

Itt Hunfalvy azon megjegyzést teszi: legkisebb gyanú sem férhet tehát Timon állításához. Abaujvármegyében az erdők és hegyek őreit a XVI., XVII., XVIII. században az ő idejéig *székeleknek* nevezték. A *székel* tehát, *amennyiben ő* (mint Timon *talán*-t, úgy Hunfalvy is *amennyiben* alakot használ állításában) nemzetiséget nem fejezett ki: lehetett magyar, tót, besenyő ember is *székely*, azaz *ő*, s e szerint: a biharvármegyei *Székelyhid*, *Székelytelek* és *Székely-Száz* faluk is a besenyő székelyektől nyerhették nevüket, mint Jerney állította. Jól megfontolva Hunfalvy véleményét, ez sem apodicticus, hanem csak olyan mint a Timoné, amihez kétely fér. Előttém a tanuvallomásokból a történelmi ténynek Hunfalvy-ével egészen ellenkező állása tetszik ki, t. i. az, hogy itt a vallók, akiket a magyar nép (vulgus) székelyeknek ismert és tartott, valóságos székely eredetűek voltak, s mint székelyek védtek a fyzéri és regéczi erdőket és hegyeket; hogy ők is székelyeknek tartják magukat, a mit a nádori és konventi eskető királyi emberek latin fordításban tudva, vagy meglehet nem tudva, de a kérdés történeti jelentését nem fogva fel, tévesen magyaráznak, hogy a *székely* (siculus) szó határőr jelentésének lássék. E nézetemet indokolja Horváth Istvánnak egy 1566-ból idézett hiteles oklevele, melyben ez áll: »a regéczi erdőket nem a *libertinusok*, az az *siculusok* (magyar nyelven [vulgo] *székelyek*) hanem a várban levő *gyalogok* őrizték.«

E tanuvallatásokban s Horváth István oklevelében két döntő érv van, egyik a zempléni harmadik tanuvallomása, hogy a regécsvári *zekelek százan* voltak és hogy a többi tanuvallomások mind *régi zekelekről* emlékeznek; másik az 1566-ki oklevél, mely — a mint Hunfalvy kívánja — éppen onnan származó, s csaknem fél századdal régibb, mint az általa idézettek, s melyben tisztán ki van fejezve, hogy a regéczi erdőket nem a *libertinusok*, azaz *siculusok* (vulgo székelyek), hanem a várban levő *gyalogok* őrizték. A nép- és tanuvallatók nem ismerték a várőrségi intézményt. E jelentés szerkesztői küzdenek azzal, hogy a *siculusnak*, magyarul *székelynek* erdőőri, határkerülői jelentést adhassanak. De a dolog nem így áll. A *siculus* szónak a Timon és Hunfalvy által bele erőszakolt jelentése nincs, és így következtetések magukban omlanak össze. Itt székely várőrökről van szó. E várak fiskusi várak voltak, ez időben Erdély fejedelmei és rokonaik vagy inscriptiónál

fogva mások birták, s azokban fogadott székely őrséget tartottak, a mit mutat az örök száz száma, a *libertinus* és *gyalogőrség* kifejezés, valamint a legelső tanunak *agilis*=gyorsaságos jelzője, amit csak székelyeknél használtak, s ezt hihetővé teszi az, hogy a fejedelmek az udvarukba rendelt székelyeket székhelyükön kívül hadra, és a várakban őrizetre is használhatták. Az érintett vallomásokból a régi várőrségi intézmény átalakított maradványa tűnik ki, s a felhozott esetekben a tény való állása nem az, amit Timon s utána Hunfalvy mond, hanem az, hogy itt nem a *székely* szó jelent őrt, nem a *székely* synonym az *ör* szóval, de az *örök* voltak régi székelyek, amit Paskó István, regéczkéi 65 éves öreg lakos is még tudott s vallott.

Hunfalvy következtetéseire ezek észrevételeim. Timon állítására idézem még egy régi írónak az övét megerősítő nézetét.

Timonnak oklevelekből, krónikából vagy más régi írásból kell vala bizonyítani, hogy a *székely* szó régi értelemben őrt jelent. Apor Péter, Csikszék főkirálybírája és Bay Mihály, Thököly Imre moldvai követe ily kétes kérdésben nem hivatott, legalább nem döntő véleményező. Ezt ő maga is érezte, ezért fejezte ki nézetét csak gyanítólag, s *talán*-képpen. Követői mégis utána mondták megfontolás és bírálat nélkül. Ezek közül kivált Pray indokolatlan ítéletén eléggé csodálkozni nem lehet. Mennyire máskép ítelt erről a másfél századdal korábban élt magyar író, Szamosi István (*Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia Antiquitatum* MDXCIII.), midőn írja: »hogy Bonfini az erdélyi *székeleket* (Sekelos) siculus-oknak nevezi, a kiknek ezekkel semmi köze, minthogy e szó bizonyos eredetét a hazai nyelvből veszi (cum certam ex patria lingua teneat vocis originem), a kiknél (t. i. a székelyeknél) a Székhel (Sekhel) a székgyűlések helyét jelenti. Mely szót, mint barbárt, Bonfini a tudományok felsőbb ítélőszéke elébe vivén és a latin nyelv nemesebb körébe bejuttatni akarván: *siculusra* változtatta át, ezáltal a született nyelv tulajdonságát teljesen eltörölvén (vernaculi verbi idioma prorsus abolens).«

De ha állana is a *székely* szónak Magyarországon a XVI–XVII. században *ör*, *határör* jelentése, lehet-e ennek átalakító és megsemmisítő visszahatása a Szent István idejétől 1595-ig, az ismertetett tanuvallomások évéig, azon túl is a legujabb időkig önálló nemzeti életet élő *erdélyi székelység* ősi nevére, amit így ismertek és neveztek az Arpád- és vegyes házi királyok, az erdélyi fejedelmek, Izabella királynétól, tehát 1540-től kezdve 150 éven át, ami alatt a kis ország harmadik alkotmányrészes nemzetét a *székelek* és *székelség* s nem *határőrség* tette. Mátyás király 1473-ban a székel népet osztotta

lovagok és gyalogok rendére, János Zsigmond a székelek 1562. évi leveretése emlékére építtette Székel-Udvarhelyen a *Székel-Támadt* várat, I. Rákóczy György a *székelek* javára ujitotta meg azon ősi nemzeti szabadságot, hogy *székel* birtokban a fiskus soha ne örökösödjék. A krónikák, királyi és fejedelmi szabadságlevelek, törvények, országgyűlési jegyzőkönyvek nyolczszáz év óta *székel nemzetéről, székel ispánról, vitéz székelekről* beszélnek, nem határőrökről s erdőkerülőkről. Az *erdélyi székel* 1762—63-ig nem volt határőr, tehát nemzeti neve sem lehetett *őr* és *határőr*, hanem, mint az ország többi nemesei, a hazát és királyt fegyverrel szolgáló katona (miles) és a korona tagja, nemes (nobilis). Az ország keleti részén fegyverével szerezvén s tulajdonul birván lakóföldét, ha híre jött, hogy ellenség közeledik feléje, visszaverésére a megtámadott szék egész hadereje saját kapitányai alatt védelmére állott ki; nagyobb veszélykor a székely ispán a szomszéd székely székek haderejét, a vajda a vármegyei közel lakó nemességét vitte a szükséges számban segítségül s együtt védtek meg a hon határait. Ha a király és fejedelem szólította fegyverre, saját törvényei és ősi szokásai szerint lóval vagy puskával zászló alá ment. Ebben állott a székely népnek katonáskodási s honvédelmi kötelezettsége.

Az előbb említett 1762—3. évben tétetett határőrré törvény ellenére Csikszék-, Háromszék-, Udvarhelyszékből Bardócz fiuszék lovas és gyalog s Aranyosszék lovas katonanépe, a minek gyászos emlékét a *Mádéfalvi Vénap* (SICVLICIDIVM) örökítette meg, s ami 1848-ig tartott. Amint a XVIII—XIX-ik századi erőszakszülte határőrséget az az előtti századok történetébe visszahelyezni s érvényöket rég eltelt multa nézve vitatni nem lehet: úgy a XVII—XVIII-ik századi regécz- és fyzérvári erdő- és határőröket az erdélyi, saját földjükön élő szabad és nemes, s eleitől fogva maig önkormányzattal biró székelységgel azonosítani nem lehet.

Az erdélyi hunn-székely törzs azóta, hogy a *hunn* helyett *székely* nevet vett fel, nemzeti nevét soha sem törvény, sem maga meg nem változtatta. Határőrsége kényszerítőleg 86 évig tartott, akkor törvény szüntette meg örökre. Timon és Hunfalvy hypothesise azt sem fel nem támasztja, sem azt, hogy máskor, mint általam imént megjelölve volt, soha nem létezett, meggyőzően be nem bizonyítja.

Negyedik volt a biharmegyei székely telepek felőli nyomozódás. Erre kevés időm jutván: az eredmény is kevesebb. De arról meggyőződtem, hogy, amint Szabó Károly művében írta, valóban itt is voltak székely telepek, s ezt új adatokkal is igazoltam. Jerney az egész Magyarországon és

Erdélyben levő székelyeket határozottan besenyőknek állítja, de tévesen. Ugy látszik, mintha *székely néptörzs* létezését nem hiné. Ő mindenütt csak besenyőt lát. Neki a *bissenus* is, a *siculus* is egy, azaz besenyő, az első már nevéért, utóbbi azért, mert ő a *székely* szót az *ör* szóval, *határörrel* synonymnak s a székelyt határörnek tartja. Hogy alapos meggyőződést szerezhessek: melyik nézet felel meg a történeti igazságnak: Jerney és társaié vagy a Szabó Károlyé és az enyim, tüzetesen tanulmányoznom kellene a kérdést az irodalomban s több ideig utaznom és nyomozódnom Biharban a volt nemesség és egyházak levéltáraiban, s különösen Belényes vidékén. De én már koromnál fogva egyikre sem fogok ráérni. Maradjon hát ez is fenn későbbi kutatóknak.

Rám nézve elég azon általános eredmény, hogy egy-két községet személyesen láttam, nehánynak mult történetével az irodalomból megismerkedtem. Szólnom kellene még a besenyőkről tüzetesen: igaz-e Jerney állítása, hogy besenyő és székely egy? Szemle alá kellene vennem Hunfalvy azon állítását: hogy a székelyek hunnsága, a székely név nemzeti volta, lakföldjük fegyverrel foglalása mind mese, hogy őket Szent László király és az utánna következők telepítették mai lakhelyökre és székely nevöket nekik a magyar királyok adták. De ezt más alkalomra kell halasztanom, vagy — ha marad rá tér — Monographiámban elvégezni. Most még csak utam elért céljairól kell pár szót szólnom.

A miket előadtam, azokból szemmel látás és tapasztalás útján kitünik: 1. az, amit Szabó Károly: *Királyi telepítvényesek-e a székelyek?* című fentérintett művében elméletileg kimutatott, hogy az erdélyi székelység sem a palócz földről vagy Göcsejből, sem a vágvölgyi és bihari székely telepek közül keleti lakhelyökre nem telepítettett, pedig a két első vidék népnyelve egy a székelyekével, a többi magyarországi vármegyékből szintén nem, mert azok és a székely tájszólás közt igen csekély a rokonság. 2. Az erdélyi székelység, mely mindig szabad volt és nemes, mindig tömören együtt lakott, számban nagyobb volt, mint az anyaországi szétszórt rokon törzsek, hadi és politikai szervezetében külön állása, saját ősi intézményei és szabadsága által annyira biztosítva volt, hogy a századok minden viharait kiállhatta s eredete sajátos vonásait mai napig fentartotta; önállóságának fő jelképe, a székely ispán címe ma is benne van a király címében. 3. Azt, hogy a székely nemzet-név nem mese, s a *székely* szó az *ör*, *határör* névvel nem synonym úgy hiszem, meggyőzőleg kimutattam. Ezek voltak utam céljai. Vajha elértem volna!

FÜGGELÉK.

AZ ERDÉLYI ŐS SZÉKELYSÉG.

(Négy hirlapi czikk.)

I.

Hol volt Attila, hunn király sirja?

(Nemzet, 1896. 112. szám.)

A nemzeti monda a nemzeti történet első forrása és kiinduló pontja. A mit őseink s vérrokonaink míveltek, azt a mint szívesebben hallgatjuk: úgy a hallottakat emlékezetünkben hívebben megőrizzük. Hugó Grotius európai író mondja a *Góthokról* sat. 1655-ben írt történeti műve előszavában.

A magyarok hunnokkal való rokonsága köznemzeti hagyomány. Ezt történetírók, ősi intézmények, I. Endre, I. Béla és Szent László király szkytha vallási szertartások elleni törvényei igazolják; egy sok évszázadon át saját lakóföldén, saját törvényei, intézményei szerint külön életet élt törzs pedig, a székely nép másfél évezrednél régibb idő óta hunnak, Attila utódának érzi, vallja és hirdeti magát s e hitéhez megingathatatlanul ragaszkodik.

S mégis Attilának, ezen egykor a világot megreszketető hunn királynak sirjáról, az ezredéves ünnepre készülődésünk évei alatt sehol egyetlen szó sem emelkedett. Szakférniak járták be az országot sok irányban, kutatták a népvándorlási korszak maradványait a földben és muzeumokban, nyomozták a honfoglalás emlékeit, kun halmokat ásattak fel Pusztaszeren, Székelyföldön és sok más helyeken, tanulmányozták az ős korszakokat és a régészet néma birodalmát bámulatot és tiszteletet érdemlő buzgalommal, felkeresték császárok és királyok tisztos kincstárát s magas főurak családi ereklyetartóit, s minden ritkaságot, a mi az őskor dicsőségét hirdeti, a kiállításon összegyűjtöttek. De a hunnság és Attila nem volt e keretben, ezekről a jelentések nem szóltak.

Ha ennek oka az, hogy a nemzetnek közfigyelme mint egyetlenegy pontra, a magyar honfoglalásra vonassék össze s az ezred éves ünnep megosztatlanul egy magasztos nemzeti ünnep magaslatára emeltessék — ez érthető és helyes, ez előtt minden igaz hazafinak meg kell hajolni. Azonban a teljes mellőzés előtt még akkor is csodálatosnak tűnik fel. Ez nyilván az utódok idegenkedése az őseiktől. Ez által hézag támadt ünnepünkben, a mit az Attila-kori nyomozódások — ha siker követi — betöltöttek volna, s emelték volna érdekességét és történeti becsét. Ez megfelelt volna a történelmi igazságnak s a nemzet kegyelettanusítása lett volna dicsőségben gazdag ősei iránt.

És ez nem lett volna oly igen nehéz.

Kevés királyunk haláláról s temetéséről adnak krónikáink és más íróink ily részletes leírást, mint ad Attila királyéről *Jornandes*. *Priskusz* leírta a királyi lakot, hollett nem jelölte meg, de tájékozást adott, s a kutatásra támpontokat. E leírás szerint, a tájat, a hol Attila lakott, főképen az jellemzi, hogy ott kő nem volt, cancellára, *Onegesius*, *Pannoniából* szállíttatott fürdőépítés végett követ. *Priskusz* írja, hogy a görög követek a *Drekon*, *Tigász* és *Tiphezász* (*Szabó Károly* és *Révész Imre* szerint a *Temes*, *Tisza* és *Maros*) nevű nagyobb, és több kisebb folyón mentek át talpakon, a hunn király udvara felé tartva. *Priskusz* azt is írja, hogy a hunn király ott halt meg és temettetett el, a hol őt követésben jártakor ő és társai találták és asztalának vendégei voltak; a mit *Jornandes* azzal egészít ki, hogy testét arany, ezüst, vas hármas koporsóba tették, s a királyi udvar körében temették el.

Ezek oly támpontok, melyek nyomán a kutatás megkísérélhető lett volna. Jellemzőleg s a helyre csaknem rámutatólag ír a görög követ, midőn azt mondja, hogy a hunn király palotája a többi előkelők palotái és házai felett fölemelkedő magas dombon állott . . . Ezek elég világos adatok az összehasonlításra és az azokból való ítéletre. A folyóvizek ma is megvannak, a magas domb nem változott térséggé. A királyi udvarnak nagy, kitűnő és tágas helyet kellett elfoglalni. A kutatást aggályossá tehetné, ha a sírt víz fenékre ásták és temetés után azt ismét rábocsátották. De az ásás sikerének még így is vannak esélyei. Csak igaz, benső érdeklődés s elegendő történelmi és földrajzi ismeret kellene hozzá, s a kutatást kezdeményezni lehetett és kellett volna, hátha eddig a magyar ősmultnak haszna, a nemzetnek és évezredek ünnepnek dicsősége következett volna belőle.

Nemzetünk a mult században nem volt oly közönyös a hunnság iránt, mint a finn rokonságnak 1862. óta előtérbe jutása és tömérdek anyagi és szellemi erővel ápolása és terjesztése óta. Tudósaink nyomozták Attila udvara hollétét, találgatták helyét, de csak hagyomány és későkori följegyzések alapján, helyszíni kutatást nem tettek. Némelyek azt állították, s ezek egyike *Timon Sámuel*, hogy Attila székhelye Moldvában volt — mely ország Etelközhöz tartozott — kis scythiai és európai birodalma központján. De ez Priskusz leírásával ellenkezik, azért el nem fogadható. *Révész Imre* Debreczen környékén, a szabolcsvármegyei Ethellaka pusztán véli annak helyét. Ezt *Szabó Károly* elfogadhatatlannak mutatta ki (*Kisebb Tört. Munkái*, I. k. 61—75 l.), s maga Attila székhelyét Jász-Berényre helyezi, a mi Priskusz leírásával sokban megegyez s a hagyomány is a mellett szól. Fényes Elek *Magyarország földrajzi és statisztikai leírása* című művében Jász-Berényről írt ismeretetését így végzi: »Az itteni szt. Ferencz-rendi zárda és templom helyén régen vár volt, a melyet a hagyomány ma is Attila várának tart.« Szeged városnak az idén megjelent *Monografiájában* is egy Attila-kori régi emlék van idézve, a miből a nép a hunn király lakhelyének ott-voltát következteti. De ez a tényt meggyőzően nem igazolja. Jász-Berény ellen a más véleményűek azt hozzák föl, hogy ott kő és fa is van, a minek Priskusz ellenkezőjét állítja. Ez oknál fogva nem fogadható el azok nézete is, a kik — mint több régi krónikánk — Keveházát a Dunán, Dombegyházát a Tiszán túl, vagy a kik Gyula mezejét, s végre Tokajt mondják Attila székhelyének, — mert ott is bőven van kő és fa.

E különbféle véleményekből világosan kiderül, hogy a hunn királyi laknak a Duna és Tisza közén kellett lenni, a hová a görög követek — sok kisebb-nagyobb vizen menve át — jutottak el. Ha nem Jász-Berény a hely, akkor Csongrád vármegyében ott lenne kereshető, a hol a Priskusz által megjelölt nagyobb vizeken kívül, több kisebb is van, így a Kőrös, Berettyó, Karcza és Korongy s még három tó s esős időben megtelni szokott viz-erek. Annak hihetőségét, hogy a kérdéses kir. udvar e vidéken lehetett, a Pusztaszer itt léte s azon történelmi tény is emeli, hogy Árpád Magyarországot mint Attila örökét foglalta el s az első szervező országgyűlés és nemzeti ünnep helyéül e pontot, Attila lakhelyére való visszaemlékezések nyomán, és e nemzeti hagyomány hatása alatt választotta. A történelmi kutatások ez ünnepi alkalmából, Attila sirjának nyomozása az ünnep érdekességét nem csökkentette volna. Ha akár az archaeologiai bizottság, akár alföldi és arad-

környéki valamely tudományos czélu egyesület e vidéket Priskusz leírása s a két utóbbi század ez irányban folytatott eszmecseréje alapján kutatása tárgyává tette volna, azt hiszem, hogy lett volna eredménye.

Én is foglalkoztam közelebbi években a hunnok története s Attila lakhelye kérdésével, minden erre vonatkozót tanulmányozva, s az erdélyi fejedelmi korszakból egy oklevelet találtam, mely e kérdésben tán új nyomra vezethet. Egy adománylevél, melylyel II. Rákóczy György 1655 november 9-én Jenő várában lakó Kollontur Mátyás boros-jenői lovas őrségi parancsnokának, a kinek és az országnak lelkes igyekezete és hűsége által nagy szolgálatokat tett, s ígérete szerint — a mint a fejedelem reméli — ezután is tenni fog: Aradvármegyében a Maroson innen levő *Deszka* és Csongrádvármegyében levő *Palota* birtokát, melyek az előtt nemes Nagy Miklósnak és Ferencznek voltak a fejedelem jótékonyága által adományozva, de Nagy Miklós elhalván, azután azok Nagy Ferencz által birattak, minden hasznaival és tartozandóságaival nevezett Kollontur Mátyásnak — s mindkét nemű örököseinek adományozta és adta fejedelmi bőkezűséggel — a miről kiadta ez adománylevelét sat.

A mint én a *Deszka* és *Palota* neveket az oklevélben megláttam, melyek utóbbikához a *Nagy király-hegyes* nevű puszta is tartozott, s földrajzi fekvésükre rá gondoltam, eszembe jutott, hogy miután a néphagyomány azt tartja, hogy Attila király *deszka* palotában lakott, a minthogy Priskusz szerint a hunn királyi lak oszlopokkal diszesített falai királyi fényvel kifaragott, deszkából volt összeillesztve: vajjon e helynevek alatt nem a hunn királyi lak neve maradt e fenn? A *Nagy király-pusza* név nem az *Attila király* nevét rejtje? s a keresett királyi lak romjait nem e vidék földje takarja-e? Ha én közel lakom, vagy független helyzetű vagyok, azonnal a hely színére mentem volna, hogy megvizsgáljam: talál-e Priskusz leírása e helyekre? Adnak-e a helyi viszonyok valami fogantat arra, hogy itt hunn emlékek rejlenek s hogy a kutatásnak kívánt eredménye lehet? De nekem ezt tennem nem lehetett. Ezért határoztam el a talált oklevél nyilvánosság elé bocsátását, hogy az illető vidéki tudósok és írók megolvassván azt, és tájékozásaikat a topografiai viszonyokkal összevetvén, tán azonnal tudni fogják, hogy itt sem ez oklevél, sem Priskusz leírása nyomán keresni való nincs; vagy a helyszínére kiemelve, szemle útján megállapítják, hogy a fenforgó kérdésre világosság ez adatból nem derül, a kutatásnak tudományos haszna nem remélhető, bár melyik fogott volna történni, az érdeklődő

közönséget róla nyilvánosság útján értesíteni bizonyára el nem mulasztják. Ha e közlésem minden siker nélkül marad, az optimismusom felőli ítéletet szelidítse a nem hibáztatható ügyszeret és az, hogy ha a kérdésnek hasznát nem, bizonyára kárt sem okoztam.

II.

A székely falu-nevek szent-re változtatása.

(Nemzet. 1896. 115. szám.)

Hunfalvy Pál a »*Vogul föld és népe*« című művének 1862-ki megjelenése óta, az »*Oláhok Története*« című 1894-ben kinyomatott utolsó művéig számos könyvet, füzetes értekezést és hirlapi cikket írt a székelyekről, melyek végeredményét utóbbi könyvében a következő tanokban vonta össze s terjesztette a közönség elé: a székelyek nem hunn eredetűek, a kik Attila birodalmának feloszlása — 450—460 — óta (helyesebben 454—462-öt kell vala írni) laknak mai lakhelyükön, mely véleményt védik főleg Benkő József és Szabó Károly; nem is besenyők, mint Pray és sokan állítják; de nem is Etelközből (Atelkuzu) a besenyők nyomása elől Erdélybe menekült magyarok, mint Engel véli (*Oláhok Története* I. k. 241—42. l.), hanem olyan magyarok, kik a magyar királyok idejében lettek székelyekké (249 l.), azaz határőrökké, s őket mai lakhelyökre, határőrzés végett, I. vagy (a később szentté avatott) László király, Kálmán és II. István telepítették be Magyarországról (210—211. l.), vagy tán II. vagy Vak Béla is telepíthette 1131—1141-ben (211. l.); új és eddig még csak Pray által hirdetett tan továbbá: hogy a székely nem is nemzet-név, hanem itt a hazában magyaroktól eredett másféle, akár lakhelyet, akár hivatalt, vagy foglalatosságot jelentő név (256. l.); ezek alapján Hunfalvy a betelepítés idejét két történelmi eseményről szóló adat határai közé szorítja, midőn így ír: mint-hogy a székelyeket 1213-ban először említik meg az oklevelek, 1090-ben pedig a magyar királyoknak a besenyők és kunok elleni hadakozásaiban még semmi hírök: tehát a XII-ik század folytában telepítették oda. (250. l.) A híres székely ős foglalás mesénél nem egyéb. (367. l.) Hunfalvy érvelését e felhívással zárja be: Bizonyítsa be Szabó Károly, hogy a külön álló székely nemzetet valamely byzantinus vagy nyugati latin írónál mint nemzetnevet találhatni; akkor, de csakis akkor, én is elhiszem — Hunfalvy szavai — hogy az olyan

külön álló nemzet-név, mint a besenyő, kún, kozár és számos más nemzet-név (256. l.)

E kathegorikus alakban felállított tételek és tanok közül a hunn-székely eredet Udvarhelyvármegye, mint a székelység anyavármegyéje és központja készülöben levő Monografiájának lesz tüzetes tárgya, a miről ott nyilatkozni fogok. Arról, hogy a székely önálló nemzet-törzs, szabad s nemes katona nép, s nem határőr, és nem hogy Magyarországról telepítetett volna be a Hunfalvy által megjelölt királyok által; de ellenkezőleg a mongol és tatárjáráskor népéből kipusztított anyaország nyugoti határaiba a kir. várakba és az erdélyi magyar vármegyékbe IV. Béla, V. István és IV. László királyok telepítettek belső székelyföldből ki székelyeket, a *Századok* itt előlálló VII—VIII füzetekben, palócz, göcseji, vágvölgyi és a régi biharvár körüli tanulmányutamban gyűjtött tapasztalataim és ott szerzett adataim fogják az olvasót felvilágosítani. Hogy a székelyek nem besenyők, s honfoglalásuk nem mese, külön czikkben fogom tárgyalni. Itt Hunfalvy azon állítását igyekezem megerősíteni, mintha a székely faluk ős nevének *szent*-re változtatása a székelyeknek Sz. László király és következői által Erdély keleti határára telepítésüket történelmileg igazolná.

Hunfalvy tételeit így állítja fel: A székely nyelv és székely helységek nevei a legrégebb és leghitelesebb dokumentumok az erdélyi székelység honnan és mikor támadásának. Én a nyelvre — mint nem nyelvész — nem, de a *szent* elnevezésre a következő tisztán történeti ellenészrevételeket teszem.

»A székely községek nevein végig menve — írja Hunfalvy idézett műve 250—51. lapjain — szemünkbe tűnnek: Maros-Szent-Anna, Szent-Gerlicze, Szereda-Szent-Anna, Szent-Benedek, Alsó- és Felső-Boldogasszonyfalva, Szent-Demeter, Szent-Domokos, Szent-Király, Szent-István, Szent-Imre, Szent-László, Szent-Lélek, Szent-Háromság, stb. együtt 36 szent nevű község.

Hogy Szent-László király vagy következői ez elnevezéskor alapították volna a Székelyföld említett községeit, hogy az alapítás és névadás egyszerre történt volna, s hogy a király neve, a ki (*Katona*, IV. 390. *Batthyány* II. 284. följegyzései szerint) csak a XII-ik században avattatott a szentek közé, már ez alapításkor, tehát 1092. körül adatott volna több községnek, az lehetetlen, valótlan s mint ilyen el nem hihető. Ez elnevezésnek egészen más vallási, politikai és törvényes indokai voltak, s e vallás-politikai nagy tény, az ősi szkythapogány hitnek és szertartásoknak a Sz-István által országába behozott keresztény vallással való küzdelméből következett.

Mikor Péter zsarnokságát a magyarok megunván, őt megölték s helyette királyukká a Lengyelországban bujdosó I. Endrét, Kopasz László nagyobbik fiát hívták meg, azon föltételeket szabták elébe: »hogy a nép a keresztény hitet és vallást elhagyván, ismét a régi pogány életmódra visszatérhesen, és szkytha isteneit tisztelhesse, a püspököket és mindent, kivált pedig az idegen keresztényeket megölhesse.« A király, hogy célját érhesse, mindenbe bele egyezett, a már nagy részben meggyöngített s félig-meddig elnyomott pogány vallás egyszerre lángra lobbant, a nép dühöngeni kezdett, a templomokat lerombolták, a hol a papokat érték, felkoncizolták, a kereszténység minden emlékét tüzzel-vassal pusztították. Ekkor taszította le a nép Gellért csanádi püspököt a Kelen-hegyről, mely azóta az ő nevérol neveztetik.

Azonban a mint a koronázás megvolt, Endre király érzületét és uralkodási politikáját megváltoztatta, a pogányság ellen szigorú végzést (*Edictum sive Constitutiones*) hozott, s azokat országsszerre kihirdettétvén, elrendelte: »hogy országában levő minden akár magyar, akár idegen elhagyván a szkythapogány és bálvány-hitet, térjen vissza Jézus Krisztus igaz hitvallására, s a ki nem teszi, és a szent királytól behozott isteni törvényre vissza nem tér, veszítse el fejét és jószágát; a kerített és mezővárosok a lerombolt templomokat és papi lakokat építsék fel; a püspöki és szerzetes rendek házai régi mód szerint nyitassanak meg, a keresztény szertartások állíttassanak vissza, a pogány és szkytha szertartásokat és hamis isteneket töröljék el s a bálványképeket rombolják le; a ki az istent és az ő szenteit s a papságot káromolja, vagy ellenök valami sértőt követ el, tudja meg, hogy elébb isten, azután a király büntetését ki nem kerül; a ki pedig a király ezen törvényes rendeletét megveti, vagy elleneszegül, feje és javai elvesztésével büntettetik« (*Corpus Juris Hung.* I. köt. I. Endre Edict.)

Endre 1046-tól 1061-ig uralkodott, s midőn utána Béla testvére foglalta el a trónt, bár a nép javát előmozdította s országát bölcsen igazgatta: a föld népe mégis föllázadt ellene, ősi pogány vallására ismét vissza akart térni s hűtlen nagyjaitól tévutra vezetve, azt kívánta, hogy a keresztény hit helyett a régi pogány szertartások állíttassanak helyre s az egyházak és monostorok romboltassanak le. A király látván az országot fenyegető veszélyt, erős hadsereget gyűjtött össze, mely a lázongókat véres küzdelem közt szétverte, sokakat megölték, izgatóik kegyetlenül bűnhődtek s az ország csöndje helyreállott. Ez időtől fogva a nép ily célból többé semmit sem mert tenni.

Béla 1061-től 1063-ig uralkodott s utána Salamon király 1063-tól 1074-ig, azután I. Géza 1077-ig békében, de a mi csak látszó volt, mert az utána következett I. László király alatt kitűnt, hogy, ha nyilván nem is, titkon még sokan ragaszkodtak a régi pogány hithez. László a pogány és keresztény vallás iránt három nevezetes törvényt hozott. Az 1092-ben Szabolcsban, az összes egyházi és világi nagyok s a nép jelenlétében tartott zsinati országgyűlésen az I. könyv 37-ik fejezetében I. Endre előde megalapításait nem hogy eltörölte volna, de még szilárdabbakká tette; a 38-ik fejezetben a szentek tiszteltetére ünnepeket rendelt s azokat törvénybe iktattatta. Ezek a következők: Szent István első napja, Szent János (régi néven: Iván) evangélista napja, Szent György vértanu, Keresztelő János, Sz. Péter és Pál, Sz. Lőrincz napja, Kereszt felmagasztaltatása, Nagy Asszony (Szűz Mária) ünnepe, István király, Imre herceg napja, Szent Máté, Mihály, Simon és Judás napja, Minden Szentek, Sz. Márton, Miklós és Tamás napja. A törvény bezáró szava rendeli, hogy minden egyház patronusának és egyháza felszentelésének ünnepet üljön. Harmadik nevezetes törvénye Szent László királynak, az I. könyv 22-ik fejezete, mely így szól: »Minden, a ki a pogány szertartás szerint kutak mellett áldozik, vagy azt fák alatt, forrásoknál és kövek (bálványok) előtt végzi, büntetésül egy ökröt adni köteles.« (*Corpus Juris Hung.* I. köt. Sz. László törvényei közt.)

E törvényekben, s nem a székelység betelepülésében s falvaik első megalapításában van oka, hogy a Székelyföldön aránylag oly sok falunak van szent neve. I. Gyula, Erdély hercege, Konstantinápolyban keresztelkedett meg, de a Székelység nemzeti vallásához szívósan ragaszkodott; azután elébb a görög-keleti vallásra tért, s csak később fogadta el az új keresztény vallást. Szent László királynak ezért volt kiváló gondja a Székelysége. A papság buzgón teljesítette a törvényeket s a királyi akaratot; a törvények kihirdetésekor kiemelte a szentek érdemeit s csodatételeit, közbenjárásukat és oltalmukat kérte. A nép, hogy a szentek kegyét kiérdemelje, faluját is róluk kívánta neveztetni, a pap eklézsiáját, a nép templomát azoknak ajánlta fel, s egyház és falu már akkor választott szent patronusának nevét viseli. A faluknak szentek részére felajánlása Szent László király halála utánra, tehát a XI-ik század végére, a XII-ik elejére esik, neki csak az ezt elrendelő törvények tulajdoníthatók.

Hogy ez elnevezés nem egyszerre történt, de csak lassanként, tények igazolják. Első a *Szentkirály* falu volt. Ilyen a négy székely székben négy volt, mindenikben egy, a várme-

gyekben nyolcz, tehát 12 falu viselte a *Szentkirály* nevet. Ez nem lehetett más, mint szent István, a ki 1085. már szentté volt avatva. A székelység bizonyára sietett azon dicsőségben részesülni, hogy falva e névről neveztesse. Szent László király 1192. körül avattatott szentté; addig nevét nem adhatták egy falunak is, ő maga semmi esetre nem, a törvénybe sem vétette fel a László nevet. A székely székek közül csak Maros- és Udvarhelyszéken van *Szent László* nevű falu, a vármegyék közül háromban. Később Marosszék egy faluja teljes névvel *Szent Istvánnak* neveztetett. Ez azt mutatja, hogy már akkor több *Szentkirály* volt. A szent László és más szent nevű faluk elnevezése tehát a XII-ik században történik, sőt bemegy a XIII-ikba is. Ezt mutatja Miklósvár nevű háromszéki falu neve, melyet egy 1211-iki oklevél Szent-Miklósvárnak nevez. Ez tehát szent László koránál jóval később nyerte nevét.

Az ősi nevekről az 1533-iki *Csiki Székely Krónikában* nevezetes följegyzések vannak. »Ez időben — így szól — Béla erdélyi vajda (ez téves: Béla, mint királyi rokon, Erdély hercege volt, utóbb király) megparancsolta, hogy a székelyek között a hivatali méltóságok, a várak, faluk, kastélyok ne neveztesse régi nevükön, hanem a szentek neveiről. Ekkor történt, hogy sok nemes székely őseit nem tudta, leveleiket elégették; de a nagy zavarban is voltak kevesen, a kik a király akarata ellenére is őseik nevét s házi isteneiket megtartották.« (A *nemes székely nemzet Constitutiója*. 1818. 287. l.) A krónikairónak ez utóbbi helye, a hol Bélát királynak írja, mutatja, hogy ő e királynak a szkytha-pogány hit elleni, fennemlített szigorú rendeletére hivatkozik, a mit ez — úgy látszik — a Székelyföldre külön is kibocsátott, mert ő ismerte ezeknek az ősi pogány hithez való szívós ragaszkodását. E krónikairó azt is megjegyzi: hogy ezentul a hivatali régi nevek többé nem hallszottak, nem volt székely rabonbán és főigazgató, hanem a székelyek ispánja; nem volt gyula és harkáz, hanem székelyek alispánja stb. Így Béla 1063-ban, egy véletlen változásban meghalt.« (Ugyanott, 287. l.)

I. Endre és Szent László király szigorú törvényei, I. Béla fenyegető rendelete voltak tehát indokai a székely falu-nevek szent-re változtatásának, nem a telepítés; nem is új neveket adtak, hanem sok százados hunn és szkytha neveket változtattak át keresztény nevekre. Hunfalvy Pál 36-ot számlál elő könyvében, a melyek közül Kebele-Szent-Iván falunak ősz magyar neve csak első része (*Kebele* egy magas hegyek közt, mintegy azok ölében fekvő falu), Szent-Gerlicze ősz ma-

gyar neve Gerecze volt, XIII., XIV., XV., XVI. századi oklevelek és hiteles iratok szerint, a miket mint szülőföldemet illetőket másolatban bírok, s csak a múlt század közepén nevezték el, mint ellenzéki szellemű unitárius községet, előbb Szent-Rontásnak, utóbb Szent-Gerliczének, ma felsőbb engedély következtében, Szent-Gerlicze nevet visel. A többi falvak régi, átkelesztett nevének nagy részét is kevés utánjárással föl lehetne fedezni. Hogy van az, hogy Hunfalvy a székely szent elnevezésű falvak mellett nem találta meg: Csikszékben (a régi korokról szölok) Gyergyó-Szent-Miklós névben a régi *Görgő* (Gyergyó) szót, Delne, Kászon, Jenőfalva, Oltfalu, Szárhegy, Szépvíz, Zsögöd, — Háromszéken: Ikafalva, Haraj, Zoltán, Laborfalva, Uzon, Kőkös, Kőröspatak, — Udvarhelyszéken: Atyha, Bágy, Benczéd, Béta, Fenyéd, Korond, Zetelaka, Enlaka (Jenő laka) Firtos-Váralja, Kadicsfalva, Rava (egyik hunn király: *Roa* neve) Küsmőd, Tibód (Tibold, Őrs vezér fia neve) — Marosszéken: Adorján, Medgyesfalva, Náznánfalva, Vaja, ugyanannyi székely *nem* (generatio) neve, Seprőd, Görgény, Vadad s több hasonló hunn és összékely faluk nevei. Való-e tehát, hogy a székelyeket Szent László király telepítette be vagy Hunfalvy által megnevezett utódai?

Ehez járul még az, hogy, ha elhiszszük is, hogy 1077-től 1141-ig végbe ment a Székelyföld megtelepítése, gyarapodhatott-e az V-ik István koráig 1262—1272-ig annyira, hogy a királynak tett hadi szolgálataiért Háromszék Kézdi-alszékének székely népe a nekik adományozott Torda vár és Aranyos földé pusztá területén 28 falut alapíthassanak és benépesíthessenek? Ennek történeti igaz-voltát IV. László király 1289-ki és III. Endre 1291-ki adománylevele kétségbevonhatlanul bizonyítja. (A *nemes székely N. Constitutiója* 1818. 10—13. l.) En ez alapon a Székelységnek a Hunfalvy Pál szerint Szent László király és következői alatti megtelepítését tartom mesének, földjüknek általuk az ős korban fegyverrel elfoglalását ellenben történelmi valónak, s utóbbit Monographiám — remélem — igazolni fogja.

III.

Egy-e a besenyő és székely?

(*Nemzet.* 1896. 121. szám.)

1894-ben megjelent legutolsó művében nem állítja Hunfalvy Pál a besenyő és székely egységet; de a korábbiakban mindenütt észrevehető, hogy Timon, Schlözer, Pray, Fejér s más véleményfeleivel a székely nevet a határőr névvel egyértelműnek

tartja s minthogy hazánk nyugoti részében, Sopron, Mosony, Pozsony s más vármegyékben, főleg a Morva vize mellett és a Vág-völgy vidékén a besenyők az Árpád-házi királyok által oda helyezett határőrök voltak s némely tévesen értelmezett XVII-ik századi adatok szerint e szolgálattételökért székelyeknek vagy határőröknek neveztettek: ezen elnevezést Hunfalvy átvizsi az ország keleti határán lakó *erdélyi székelyekre* is s kimondja, hogy azok is a királyok által oda telepített határőrök, hogy a Székelyföld Marchia = határgrófság, határőr-tartomány.

E történelmi tévtannak tömérdek elhívője, hirdetője és egész irodalma van, a mit jó bővebben megismernünk. Ez egy czikk keretébe nem férvén be: én a lehető tömören párhuzamba állítom a besenyők és székelyek politikai és hadi szervezetét és intézményeiket. Az olvasó összehasonlítva a kettőt, maga fog a kérdésben ítéletet alkothatni; végül én is elmondom a magamét.

Első, a mi tekintetbe veendő, a besenyők lakhelye Magyarországon és Erdélyben. A besenyők nagyobb tömegekben el vannak terjedve Mosony, Sopron, Zala, Vas vármegyékben. Ezekről szólnak a krónikák, az oklevelek, ezek harczoltak a királyi zászlók alatt az első magyar századokban. Kisebb csoportokban laktak az ország majdnem minden pontján 17 vármegyében, a mit oklevelek, faluk, puszták, hegyek, folyók nevei igazolnak. Jerney és követői azt vallják: bissenus és besenyő, siculus és székely egy jelentőségű a végörrel, határőrrel, s e név mindazokra illik, akik tartoztak az ország határát védeni... Tegyük meg az egybehasonlítást egyenként.

A *besenyők* szétszórtan laktak az országban, politikai szervezetök tisztán községi; míg központi kormányzójuk ispánjuk vagy bírójuk Comes Bissenorum nevet viselt, az igazgatta, helyettese volt az alispán = Vice Comes; perügyeiket intézte az udvarbíró, voltak jobbáguak (jobbágyok), békeidőben közbírák, háboruban tizedesek, századosok; volt fegyverviselő osztály, mely a haza védelmére mindig fegyveresen készen állott. A besenyők — Jerney szerint *Utazás Keleten*. 261. 263., — országos intézménynél fogva földjüknek örökös birtokosai voltak, nem tettek uri szolgálatot, csak a hazát kellett fegyverrel védniök. Ők a nyugoti határookra a németek ellen határőrökül voltak rendelve, az Árpád-házi királyok által. Szervezetök katonai volt, falvaik katonai telepek. Háborus időben ispánjuk zászlója alatt a harczoló sereg előljáró, száguldó osztályát tették (*Thur. P.*, II. CLXV.); öltönyük könnyű, pongyola, fegyverzetük főképen nyilak. A *Bécsi Képes Krónika* nagy-szakállunak s torzonborz bajuszuaknak festi a besenyőket. (*P. II. C. LIII.*) *Bonfini* szerint zászlós lándsákat használtak,

fejükön taréjos forgóval ékesített csákót vagy hosszufarku süveget viseltek, a főbbek persák módjára selyemből készült bő öltözetet, a lovak szilajságában gyönyörködtek. (Dec. II. L. IV.)

A besenyők főbirája ősidőkben a nádorispán volt; az első 900—1000 év körül fejedelmi vérből, a Thomay-nemből származott Thomizoba, az utolsó 1406-ból Maróthi János, matsói bán, besenyők ispánja vagy birája (Comes seu Judex); volt közülök országbíró s más főfő hivatalt viselő is.

A besenyők szabadságai, a mik a *Libertas Bissenorum* néven ismeretesek, Gyula, besenyők ispánjának egy 1222-iki írásbeli szabadságleveléből tanulhatók meg. Az árpási besenyők t. i. panaszolták előtte, hogy az alispán szabadságaiktól megfosztotta s hogy az többé ne lehessen, kérték azoknak írásban kiadását. Az ispán teljesítette a kérést, az árpási besenyők szabadságát írásban adta ki, a mik a következők: »1. Minden harmad évben az új ispánnak mantuai dénárokból hat pénzt tartoznak fizetni két-két lótól; a ki a hadakba el nem járhat, minden lótól 6 dénárt. 2. Az ispán csak egyszer, t. i. kinevezetésekor szállhat meg a besenyőnél, de a bíró-ispán éven át többször is, mikor eligazítandó ügyeik vannak. 3. Mikor az ispán hozzájuk beköszönt s megszáll, ne tartozzanak vele menni, hanem egyik jobb ág megmutatja neki jogait. 4. A bíró háromszor nem szállhat meg azoknál, a kik személyesen járnak hadba. E szerint a besenyők saját ispánjuk és bíráik alatt éltek, a nádorispán nevezte ki a kormányzó ispánt 3 évre, a kit néha a jobb-ág pótolta. A hadba a kormányzó ispán vezette, tizedet, vámot, rév-adót a besenyő nem fizetett.« (Jerney Keleti utazása. 261—262. l.)

Erdélyben is szét van szórva a besenyőség. Ezt egész faluk s oklevelek igazolják. Alsó-Fejérvármegyében máig fenn van Besenyő nevű falu, Küküllővármegyében szintén Buzás-Besenyő, Háromszéken a harmadik, a sósmezei pusztával; Beszterczevidéken, a szászoktól lakott földön is van egy, német neve Heidendorf=pogány falu, a szász pogánynak tartotta a besenyőt; Fogaras vidéken Bese vagy Beschenbach hasonlóképen besenyő telep, hihetően azok utódai, a kiknek erdőit II. Endre király 1224-ben a szászokkal és vlachokkal közös használatra engedte. E községek hajdani lakosai besenyők voltak, de már ma többnyire elmagyarosodtak. Besenyő községek voltak régen Felső-Fejérvármegyében: Kanta, Karatna, Alsó- és Felső-Volál, Peselnek, Szárazpatak, Kézdi Szent-Lélek, melyeket Bálványos várával kapott adományul az Apornemzetség. (Jerney: Kel. Utaz. I. k. 251.) A szárazpataki besenyőkről egy 1324. febr. 5-én kelt káptalani jelentésből az

tűnik ki, hogy ott a Szárazpataki István három fiának 85 szabad besenyő és más telke volt, egy fitestvérnek 14, egy nővéröknek 10 udvarháza. Szabó Károly erre megjegyzi, hogy a besenyők Erdélyben is számos kisebb-nagyobb csoportban saját főnökeik alatt álltak s szabad emberek voltak, mint a jászok, kunok és székelyek. (*Székely Oklevéltár*. I. k. 40—44. l.) Egy 1365-iki vajdai parancslevélből az tűnik ki, hogy azon időben Lázárfalva fejevármegyei község is besenyő telep volt, de úgy el volt pusztítva, határai úgy meg voltak változva, hogy birtokosa ezek új kijáratását és a határmesgyék megújítását kérte, a mit a vajda el is rendelt. (*Székely Oklevéltár*. I. k. 68—69. l.) Egy másik, 1421. július 6-iki oklevél szerint Fejérvármegyében az Olt és Homoród közt feküdt Felső- és Alsó-Rákos nevű pusztá, melyet Sepsi Baczoni Sándor és Sepsi Baróti Lukács, mint besenyők által alapított birtokot (mely az 1241-iki mongol dúláskor elpusztulván, hihetően mint ilyen adományoztatott őseiknek, és így csatoltatott a székelyek földéhez), ez évben eladtak. (*Szék. Okl.* I. k. 45—46. l.) Egy 1455. decz. 16-iki oklevél szerint Udvarhelyszéken Pálfalva szomszédságában is volt Bessenyőfalú nevű — később elpusztult — falu, melynek lakosai Hunyady János beszercei grófhhoz folyamodtak határuk védelméért, a miket Pálfalva el akart foglalni. Hunyadi gróf Nyujtód János királyi emberének (*homo regius*) parancsolt, hogy a besenyőfalviakat birtokaikban védelmezze meg. (*Szék. Oklevél* I. k. 120. l.)

A Bessenyei nemzetség is el volt terjedve Erdélyben; nemesek voltak s némely közülök nagyra emelkedett. Így Bessenyei Pál 1432-ben horvát bán volt (*Szék. Oklevél* III. k. 50—51 ll.), Gáspár háromszéki borosnyai birtokos (U. okl. 269. l.), József, nemes és tekintélyes férfi Háromszéken Bessenyőben (*Szék. Oklevél* III. k. 295—96. ll.)

És most állítsuk mellé először is a *Székelyek lakföldét* úgy, a mint régen fennállott . . . Ez egy tömör, egységes földrajzi és politikai test, míg a besenyők szét vannak szórva az egész országban. A székelység öt önálló székben öt törvényhatóságot képez. Nekik is van ispánjuk, a ki ország zászlósa, a királyi tanácsban benn ült, a Székelyeket illető kir. okleveleket aláírta, czímét használták az erdélyi fejedelmek, ma is benne van a király czímei közt. A székely ispán a székely nemzet főkormányzója volt, a székely perekben harmadbíroságilag s döntőleg ítélte, a hadi főkormányzatot is ő vitte; közgyűlésekre s hadba ő hívta össze a székeket; a királyi hadseregbe két banderiumot vitt a székely nemzeti zászló alatt. Állandó lakhelye Görgény vára volt. A nemzeti gyűléseket

Udvarhelyen ő tartotta. Volt alispánja (Vice Comes Siculorum), a ki őt szükség esetében helyettesítette. Minden széknek volt kapitánya katonai dolgokban, fő-és egy vagy több alkirálybírája a közigazgatásra, fő- és aljegyzője, 12 bírása az igazság kiszolgáltatása végett.

A székely nép *birtoki és politikai helyzete s jogai*. Ez fegyverrel szerezte földét s fegyverrel volt köteles azt védeni; mindenki birtokos és katona, közöttük nem volt kiváltságos, minden székely egyenjogu, szabad és nemes; a kapitány számba vette s jegyzékbe iratta, a mit *Lustrá*-nak neveztek s ekkor 2—3 hétig fegyverben gyakoroltatta; a vagyonosak 4—5 lóval, a közép vagyonu 3-al, a kisebb tehetségű 1 lóval s a szükséges fegyverzettel állott sorba, a még szegényebb, gyalog, puskával, kopjával. A besenyőkről Jerney csak a katonáskodási kötelezettséget említi. A székely ezenkívül, mikor új király választott, mikor nősült, vagy fiörököse születet, barmai arányában egy vagy kettő adott egy ökröt. Ezt *ökörsütésnek* nevezték a székek neve első betűjéről, mit az ökrökre rásütöttek. A királyi adószedők néha 25—30,000 ökröt is hajtottak fel Budára.

A székely szabadság és a besenyő szabadság közt is nagy különbség van. Utóbbit láttuk, az elsőnek egy-két főbbjét itt ismertetem. A székely mind nemes, nemcsak a maga földén, de bárhova ment a magyar királyságban, ha otthoni illetékes hatósága tanusította, hogy nemzetsége törzsökös szabad székely, elődei székely örökséget birtak, s a Lustra-könyvekben mint lóval vagy gyalog szolgálók be voltak jegyezve; a vármegyéken s városokon hivatalt viselhettek, birtokot szerezhettek. Székelyföldön nem volt királyi jog; a magtalanul elhalt székely birtoka rokonaira, ha nem voltak, a szomszédokra szállott. A székely, birtokát hűtlenség esetében sem vesztette el, de örökösére szállott; perét ha legalább 3 forint értékű volt, a királyig vihette fel. Székely földön hajdan a sót és sóbányákat is a székelység birta tulajdonul, csak a XVI-ik században vette el tőlük egy fölkelés következtében János Zsigmond választott király, a talált kincsből a fiskus nem kapott részt; mert nem volt öröklési joga, vérről szerzett ősi földön kizáró tulajdonos a székely nemzet volt. Minden birtokos és szabad székely választó volt. Némely 90—100,000 lakossal bíró székely széknek még 1861-ben is több volt 10—12 ezer választójánál.

A székelység maga alkotta törvényeit nemzeti gyűléseiben s az egész nemzetet illető ügyeket ott tárgyalták. Ősi szokásaikat és törvényszabályaikat 1506-ban az agyagfalvi gyűlésen szövegbe foglalták, az akkori fejedelem s azóta minden király elfogadta, megerősítette és megtartotta. Ha a székely jogai

védelve közt felhozta, hogy az a mit kíván, közöttük megrögzött, régi, ősi szokás, azt sem tiszt, sem bíró nem mellőzhette. A király csak a székely ispánt és a főkapitányt nevezte ki, a fő- és alkirálybírákat s minden tiszteiket évnegyedes közgyűléseiken, az egész székely nép választotta.

E párhuzamból világosan kitetszik, hogy a besenyő és székely szabadság nem egy.

Feltűnő, hogy a besenyő nyelvről a krónikákban semmi följegyezve nincs. De mivel a két nép a hajdankorban sokszor érintkezett egymással, s hazát keresve s védve, erős harczokat vívtak, minthogy jellemökben és katonai szervezetökben sok egyező van, s a történelem és élet egyaránt igazolják, hogy a besenyőség az egész magyar királyságban el volt terjedve, de idő folytán megmagyarosodott: e tény a két nép rokonságára enged következtetést. El mellett szól Evdevmffy László görgegyi várparancsnok és székely alispánnak egy 1548. június 21-én kelt bizonyító írása arról, hogy háromszéki márkusfalvi Török Mihály és neje, Margit asszony, azt a pert, melyet a Besenyő-ágnak tulajdonát tevő egy lófőség (primipilatus) iránt, mely a Szép Péter örökségéhez tartozott, Domokos Mihály ellen folytatott, nevének az ítéletben megváltoztatásáért letette. (*Székely Oklevéltár* III. k. 294—95. ll.) Ez nevezetes adat azért, hogy a Besenyő-ág (ramus Besenyew) nincs meg a marosszéki nemek és ágak ismert lajstromában, a mi arra mutat, hogy a háromszéki székelység közt a marosszékiektől különböző ág is volt. Eddigi adatok szerint Háromszéken az *Akátz* nem bizonyosodott be odavalónak, s így a Besenyő-ág (ramus) annak lenne egyik ága. E föltevés valósága esetében ez oklevél azt gyaníttatja, hogy a besenyők a háromszéki székelyekkel a IX—XI. századok közt már össze voltak vegyülve, a mikor Székelyföldön a nemzeti közbirtokok nemek és ágak szerénti birtoklása kezdődött; mert ez idő előtt besenyőt a mai Erdély földén sem a krónikák, sem más írók nem említnek. Ez azonban még bővebb megállapításra vár.

IV.

Egy székely vár hagyományos története.

(*Budapesti Hírlap*, 1896. 4 szám.)

Udvarhely vármegye udvarhelyi járásában Korondon eladová tétetett idei aug. 15-én Tartód nevű erdőből 70 katasztrális, 5700 tömör köbmétert tartalmazó luczfenyő haszonfa, a mi eddig meg is történt.

Mint a vármegye Monographiája íróját történeti szempontból érdekel az eladás, s némelyeket e helyről elmondani közérdekűnek látom.

A Tartód erdőben vannak *Tartód vár* utolsó romjai. Vajjon a 70 hold magában foglalja-e a vár-helyet? Ez ugyanis Udvarhelyvármegye ős várainak egyike. Mielőtt megjegyzéseimet megtenném, elmondom, a miket az erdőről és várról az írók mondanak.

Tartód váráról Orbán Balázs báró *Székelyföld Leírása* című műve I. köt. 131—133. lapjain ezt írja: »Korondtól jó hat órára, közel a gyergyói határszélhez, a Korond vize és Nagy-Küküllő közt tágas fennsík van, egyenes lapjába mély patakmeder vésődik be, egyikből alakul a Kis-ágpatak, fenyvestől borított mély völgyével, mely a Nagy-Küküllő-völgybe vezet, rengeteg fenyesői, hatalmas sziklaszállai, a fűrészmalmok és egy hamuzsír-főző tanya az utast kellemesen lepik meg. Fönnebb, hol a Tartód pataka jobb partilag a Küküllőbe szakad, a két folyam közt megmászhatatlan trachyt sziklatömeg emelkedik. Ez a *Várhegy*, ennek tetejét koronázta egykor Tartód vára. Falai a legépebb helyein is ma (Orbán báró 1866-ban járt ott) alig 2—3 láb magasak, idoma köralak, kerülete 380, átmérője 100 lépés. Ekkora terjedelme azért volt, mert a várfalak a hegyoldalba alkalmazott bemetésekre helyezkedtek el, s a hegy csaknem csúcsban végződik. Bejárata legkönnyebben megközelíthető volt északi oldalán, hol a keskeny hegynyakat mély sánczolat metszi át. Itt egy mély üreget mutatnak, mely állítólag a Küküllő színvonalaig leásott vár-kút volt. Belterén semmi épületnyom, csak kincskeresők által ásott lyukak, körülte nagy erdőség. E vár és több szomszédai: *Firtos vára*, *Rapsóné vára* és a Korond határán levő *Füge vár* azt mutatják, hogy a rokontalanul ide szorult hunnmagyarok védbástyái voltak, az elfeledett, idő által megrongált romok lakhelyei mult dicsőség emlékei, az Attila öröksége felett négy és fél századon át őrködő székelységnek.»

E leírás a végsorokon kívül, a mik az író megjegyzései, mind létező dolgokat ad elé. Hozzá fűződik még az a rege, »hogy hadas Irnák — Attila legifjabb fia — kardja itt van elrejtve egy nagy kő alatt, melyet a ki onnan ki tudna venni, csoda dolgokat vinne vele véghez.» Orbán Balázs el is beszél művében egy regét, de ez szorosan véve nem tartozik a tárgyhoz.

Eddig b. Orbán tudósítása.

Nagy-Ajtai Kovács István, a székely történetek e század első felében élt alapos buvára, *Kézirati Töredékeiben* szintén

Tartód váráról a b. Orbán leírásához érdekes részleteket csatol a hunn mondakörből.

»Priscus szerint — írja ő — Attilának azt jósolták, hogy vérét Irnák fia fogja fentartani. De hová lett Irnák? lehet kérdezni. S a történelem nem tud rá felelni . . . « Kovács korában nem tudott, de ma ismeri az ősz hazába visszatérését s viszontagságait . . . Kovács István Irnák végsorsát a hagyomány alapján így adja elé.

»Irnák, bátyja Denghizikh Konstantinápolyban oly gyalázatos kivégeztetése után magát nem érezhette biztonságban Etelközben, a rómaiak szomszédságában, hanem a székely rege szerint Erdély sziklabércei közt vonult meg, s ott mult ki, hunnjai, honfitársai közt, a mi így történt . . . Udvarhelyszéken a Nagy-Küküllő s a jobb partján beleszakadó Tartód pataka közt, egy csaknem megmászhatatlan meredek áll, a nép Várhegynek nevezi. Ennek szirt párkánya körül emelkedett ki hajdan Tartód vára, melynek falait b. Orbán Balázs még látta, bozóttal borítva s fenyővel benőve. El vár mélyében helyezé el a székely rege hadas Irnák kardját s magát is, mert a szkyltha-hunn népek hőseinek fegyverei melléjük szoktak sirba tétetni. Irnák látta — mondja Kovács — királyi atyját hatalma tetőpontján hirtelen kimulni s úgy temettetni el, hogy a porait rejtő sir örökre rejtve maradjon; látta a hunn birodalmat fegyvere hatalmával rettegteni a világot s azután belviszály következtében gyorsan elenyészni; megérte két bátyja közül Elláknak harci téren hősi halálát, Denghizikhnek fejét, mint öröm- és gúnyjelt meghordoztatni Konstantinápoly utcáin és téerein. Ily események bármily vad barbár lelkét megrázkódtatták, annál inkább a békés, szelid jellemű Irnákét. Ő Kis-Szkythiában, a világtól félrevonultan, s magának biztonságot keresve telepedett meg; de a kelet-római birodalom határai közelében, Denghizikh esete után, hol találhatta volna azt föl inkább, mint Hunnia természetes bástyájában, a mai Erdélyben? Ezért helyezte a rege Irnákot és kardját Tartód várába.«

Eddig Kovács István előadása.

Lássunk már most egy tudományos előkészülettel irt véleményyt a tárgyról.

Az idén jelent meg az Erdélyi Muzeum V. füz. 314—19. lapjain Tartód várának régészeti leírása Téglás Gábor akad. lev. tagtól, a ki a topografiai részben b. Orbán Balázs nyomán jár, a régi várnak és az általa most fölfedezett nagyobb új várnak rajzát adja a szakember teljes komolyságával. Előadása lényege a következő:

»Oroszhegytől — írja Téglás akadémiai tagtársam —

23 kilométernyire a Nagy-Küküllő és Tartód vize összefolyásánál mint egy elrejtve van Tartód vára, egy fenyővel benőtt magaslaton ellypsis alakban épült földvár. Belső területét kincskeresők ásták föl; a váron kívül van a Küküllő felé kutnak nevezett két üreg, a mit az ismertető a dák váraknál előforduló s általa több helyen látott két külső őrtorony helyének tart. A földvár fala, ahol legszélesebb, 3 méter. Téglas most az eddig ismertnél jóval nagyobb második várat is talált, melyet a bejárásnál 4 m. széles, 4 m. hosszú négyszögű kapubástya védett, s alsó ürege, pincéje most is látszik; a vár belsejében épület nyomát is vette észre. A körfal itt is ellypticus s 220 m. kerületű, hosszmerője 46, kis átmérője 22 méter, mely 200 embert fogadhatott be, míg az eddig ismert vár alig 50-et. A várfal itt is földből készült, mint az első várnál, méretei ugyanazok, vakolatnak nincs nyoma, a két viz (Küküllő és Tartód) felé 100 m. meredekség teszi hozzáférhetetlenné. A várterület északra és keletre Oroszhegy, nyugotra Korond határával érintkezik. Az északi fennsíkon van a Tartód kútja nevű forrás, onnan egy kilométernyire a Tartód mező.»

Eddig a szakértői leiró ismertetés.

E vár eredetéről b. Orbán azt írja, hogy székely alkotás, Kovács itt nem szól erről, de máshol azt állítja, hogy az ad, od, ed, ud, öd ragu várak és faluk pogány magyar őskoriak, s a Tartód várához fűződő rege a székelyek hunnságát s Atillától származását mutatja. Téglás Gábor találgatásnak nevezi a hagyományt, hunnokát és ős székelyeket említésre méltónak sem tart s Tartód várát, mint a többi székely várakat is, saját tanulmányai és a Rómában levő Traján-szobor dombormiveiből vonható tanuságok alapján dák építésűeknek mondja, s ismertetését e megjegyzéssel zárja be: »Midőn a mondai találgatás helyébe a tiszta történeti igazságot próbáljuk állítani, nem kegyeletlenség, vagy a székely fajszeretet hiánya, hanem egyedül a tiszta tudományos vizsgálódás kötelessége vezet.«

Téglás ez értekezése végén egy kérdést tesz olvasóihoz, a mire én feleletemet készülő Monografiámra tartom fenn, most a Tartód vár eredetéről s nevééről mondom el ellenkező nézetemet.

Én a nemzeti hagyományokat általában s a székely hunnság és Atillától származás külön nemzeti hagyományát el nem vetem, sőt azt, a mikor rokon nemzeti jellemvonások s irott források támogatják, bizonyító erejűeknek tartom s munkámban használok is; szerintem ez nem találgatás s a hunnokát és ős székelyeket említésre méltatlanoknak nem tartom. A hagyománynak mindig van valósági magva, a mit az kiszinez és költői-

sit, de a tényeket nem hazudja, mint némely tudósaink állítják, hanem régiek tudását és hallomását, elpusztult őskori írások s följegyzések látott tartalmát beszéli el és tartja fenn. Ezeket mellőzni elfogultság és kritikai tulzás.

Nem állítom, mint b. Orbán, hogy a székelyföldi várakat eredetileg székelyek építették; jól tudom, hogy ők a várakat nem kedvelték, mert nem egyszer elnyomóikat látták azok uraiban és parancsoló várnagyaiban. De Téglás azon nézetét sem fogadhatom el, hogy azok dák építésűek; mert építhették géták, góthok, rómaiak is, és mert ezt kifejezetten egy egykoru történetíró sem írja. Dio Cassius említi ugyan, hogy a dákoknak voltak várai, de a miket névszerint nem nevez meg. A Traján-szobron levő domborművek sem neveznek meg várakat. De az történelmileg áll, hogy a honfoglaló székely és magyar, mint más népek is, az új hazájok földén talált várakat és városokat előbb az ellenségtől elfoglalták, lerombolták s mikor később megállapodtak, maguk építették újra vagy alakították át tudásuk és szükségök szerint, s maguk nevét adták nekik. Így lett Apulum-ból Gyulafehérvár, az építettő Gyula herczeg fővezéréről, Firtos, Budvár székely építőikről, az első igazolja a Firtos hegye, Firtos kútja s a maig élő Firtos nemes nemzetség, mely még nem rég a vármező egy nagy részét birta; a másodikat a Bud, Bod, Buda maig élő székely nemzetség, Budvár erdeje, Budvár pataka. Szintigy igazolják Tartód várát a Tartód erdő, Tartód kútja, Tartód mezeje, Tartód pataka. Ezek nem dák nevek, a kik elnevezték, nem dák építők, de hunn elődű székelyek, ez felőlük a nemzeti hagyomány, a mit később kori oklevél is támogat, ez a létezés tény s ma is használatban levő névbizonyosság, ez a történeti igazság.

Eltávozván a mongolok 1242-ben IV. Béla király alatt az országból, a király Lőrincz vajdát Erdélybe küldötte, hogy az országnak keletfelé védelméről gondoskodjék. A várépítetés bizonyára egyik fő gondja volt, s az erdélyiek építettek is várakat, nem kőből — amint Rogeriusból látjuk s oklevelek is szólnak róluk — de földből, a hegyeken, a székely erdők között, a milyenek ott azelőtt is nagy számban voltak. De elmulván a veszély, elmúlt a védekezés iránti gondoskodás is, elannyira, hogy a király 1251-ben, midőn a mongolok újabb betöréséről hírek terjedtek el, a vajdának meghagyta, hogy *Szent-Lélek* várát, melyet a tatárok megrongálása után a székelyek még ki nem javítottak, építesse meg, tegyen bele várnagyot s útasítsa a határnépek biztonsága megvédésére. Ez oklevél hitelességét némely tudósok kétségbe vonják, de vannak más oklevelek, melyek azt megerősítik. Nem következtethető-e,

hogy Tartód földvára és a többi székelyföldi várak ekkor épültek ujonnan, vagy régi romok felett?

Téglás szaktudós ur 1895. márcz. 11. tartott Limes Dacicus czimű akadémiai értekezésében Firtos várát is elvitatja tőlünk s azt írja, hogy az a dákok legerősebb fellegvára volt. (Akad. értekez. 1895. jul. füz. 414. l). Szeretném tudni ez apodiktikus állítás forrását. Melyik egykoru történetíróból olvasta ezt? Eddig erről nem hallottunk. Egyenes feleletet ő sem fog adhatni.

Ez írónk elül említett cikkéből olvastam, hogy mikor Tartód várát ő fölvette, munkájában a fatörzsek és galyak akadályozták, tehát a Tartód várát magában foglaló erdő már akkor le volt vágva. Vajha ásatásokat is tehetett volna, hogy a védőkapuk és falak tornyai közt netalán rejlő fegyverek, ékszeres, pénzek, emberi és állati csontok felszínre kerüljenek! Kiváncos lenne a vár helyszíni megjelölése arra az esetre, ha jőne oly szerencsés korszak, midőn a törvényhozás költségvetésében régészeti kutatásokra is némi fedezet lesz előirányozva.

